

UDK: 949.75(=30) »1941/1945«
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 4. XI. 1996.

Nijemci Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu (1941.–1945.)

VLADIMIR GEIGER
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Rad prikazuje povijest, položaj i ulogu njemačke manjine (Folksdojčera) u Đakovu i Đakovštini u Drugom svjetskom ratu (1941.–1945.). Nijemci su uz Hrvate činili najbrojniji dio stanovništva Đakova i Đakovštine. Na osnovi izvornog arhivskog gradiva, tiska i literature autor obrađuje političke, pravne, gospodarske, kulturne, vojne i druge probleme i pitanja iz povijesti Njemačke narodne skupine Đakova i Đakovštine u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Pozornost je napose posvećena međusobnim odnosima domaćih Nijemaca i Hrvata te drugih etničkih skupina/zajednica. Uz niz važnih i nezaobilaznih problema iz povijesti Njemačke narodne skupine i Đakova/Đakovštine u novonastalim političkim i ratnim uvjetima, autor posebno prikazuje iseljavanje i sudbinu većine Nijemaca Đakova i Đakovštine potkraj Drugog svjetskog rata.

Njemačka narodna skupina u Đakovu i Đakovštini od 1941. do 1944. godine

U travanjском ratu 1941. godine borbi i većih sukoba u Đakovu i Đakovštini nije bilo. Jedinice kraljevske jugoslavenske vojske (Bosanske i Vrbaske divizije) prilikom povlačenja preko Save u Bosnu na prolazu kroz Đakovštinu sukobile su se u Đakovu s Mačekovom zaštitom i mjesnim pripadnicima Kulturne bunde, koji su ih namjeravali razoružati. Jedinice jugoslavenske vojske pružile su otpor i u Đakovu ubile dvojicu građana. Nekoliko osoba ubijeno je i uhapšeno i u Piškorevcima i Velikoj Kopanici.¹

Prve njemačke motorizirane jedinice, dočekali su sa oduševljenjem u većini domaći Nijemci Đakova i okolice. Istaknute su mnogobrojne zastave, najviše njemačke, koje su već ranije bile pripremljene. Izjave zahvalnosti i

¹ Usp. *Žrtve za slobodu Domovine u Đakovu*, *Hrvatska obrana*, god. I (XXII), br. 14, Đakovo, 27. travnja 1941., 4; Stjepan Brlošić, *Đakovo i okolica u 1941. godini*, *Ustanak naroda Jugoslavije*, *Zbornik*, knj. IV, Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Beograd, 1964., 875.; isti, NOB u Đakovštini od 1941. do 1945. godine, *Zbornik Đakovštine*, 1, JAZU, Centar za znanstveni rad Vinkovci, Zagreb, 1976., 352.–353.; isti, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, *Skupština općine Đakovo*, Đakovo, 1986., 49.–50.

vjernosti njemačkim snagama davali su mnogi predstavnici vlasti. Tako svečani doček ponukao je njemačkog zapovjednika za to područje da se posebno zahvali.²

Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, osnovana je 13. travnja 1941. godine Njemačka narodna skupina u NDH. Od tada prestaje postojati Kulturbund. Za vođu Njemačke narodne skupine u NDH imenovan je Branimir Altgayer. Sjedište Njemačke narodne skupine bilo je u početku u Zagrebu, a kasnije je prenešeno u Osijek.³

Pripadnicima Njemačke narodne skupine u NDH priznata su sva prava i zagarantirana potpuna ravnopravnost s hrvatskim narodom. Dobili su mogućnost da svuda i uvijek mogu javno iskazivati svoja nacionalna i ideološko-politička osjećanja te da Skupina može za svoj rad osnivati političke, gospodarske, kulturne, zdravstvene, socijalne, sportske i druge organizacije.⁴

Uglavnom, sve akcije rukovodstva Njemačke narodne skupine koje su poduzimali išle su za tim da osiguraju što povoljniji položaj njemačkog stanovništva i unaprijede njegov privredni razvoj. Na taj način stvarali su šire mogućnosti i za politički utjecaj na njemačko stanovništvo. Nakon proglašenja NDH Đakovo je (uz Osijek, Valpovo, Donji Miholjac, Našice, Podravsku Slatinu i Viroviticu) bilo kotarsko središte Velike župe Baranja, čije je sjedište bilo u Osijeku.⁵

Njemačka narodna skupina u NDH bila je podijeljena na pet okruga. Kotar Đakovo je s kotarevima Osijek, Našice, Valpovo, Donji Miholjac i Sla-

² S. Brlošić, Đakovo i okolica u 1941. godini, 875.

³ Opširnije: Valentin Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Hrsg. von der Donauschwäbischen Kulturstiftung, Stuttgart, 1989., 367.–372.

⁴ Pravni položaj Njemačke narodne skupine u NDH bio je određen i reguliran mnogim zakonskim odredbama, među kojima su najvažnije: Zakonska odredba o privremenom pravnom položaju Njemačke narodne skupine u NDH, Zakonska odredba o pravnom položaju vođe njemačke narodne skupine u NDH, Zakonska odredba o njemačkom školstvu, Zakonska odredba o upotrebi njemačkog jezika, njemačke zastave i njemačkih simbola u NDH, Zakonska odredba o činovnicima i namještenicima njemačke nacionalne pripadnosti u javnoj službi NDH i Zakonska odredba o formiranju Einsatzstaffela, oružanih snaga skupine. Odredbe su objavljene u Narodnim novinama, službenom glasniku NDH i *Verordnungsblattu*, organu Njemačke narodne skupine u NDH tijekom 1941. godine. Usp. Zdravko Krnić, Položaj Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *Zbornik*, Centar za društvene istraživanja Slavonije i Baranje, 21/1, Slavonski Brod, 1984., 205.–239. O ustroju i radu Njemačke narodne skupine u NDH: *Ein Jahr Deutsche Volksgruppe in Kroatien. Sommersonnenwende 1941–1942*, Hrsg. Das Landespropagandaamt der Deutschen Volksgruppe in Kroatien, Esseg, /1942./; Wilhelm Sattler, *Die Deutsche Volksgruppe im U. St. Kroatien*, u: *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien 1944*, Hrsg. Die Volksgruppenführung der Deutschen Volksgruppe im Unabhängig. Staate Kroatien, Esseg, S. a. /1943./, 78–90. V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 367.–461.

⁵ Rafael Landikušić (prir.), *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske sa abecednim popisom občina-gradova-kotareva, te popisom i ustrojstvom svih državnih ureda – ustanova i škola po njihovim sjedištima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Vlastita naklada, Zagreb, 1942., 16.

vonska Požega pripadao u Okrug Donja Drava (Unter Drava). Sjedište Okružnog rukovodstva bilo je u Osijeku.⁶ Okruge su činile mjesne skupine Njemačke narodne skupine.

Danom osnutka Njemačke narodne skupine u NDH, 13. travnja 1941. godine, rukovodstvo Skupine je imenovalo i okružne i mjesne vođe skupina. Za okružnog vođu (Kreisleiter) okruga Đakovo-istok (Kreis-Djakovo-Ost) postavljen je Anton Fleith, a za okružnog vođu okruga Đakovo-zapad (Kreis-Djakovo-West) postavljen je Andreas Rohrbacher. Mjesnim, odnosno organizacijskim vođama (Ortsleiter, Organisationsleiter) imenovani su u Đakovštini: Peter Schreiner (Čajkovci), Anton Bartenz (Đakovo), Lorenz Dornstädter (Đakovačka Satnica), Franz Mutlitz (Đakovački Selci), Franz Müller (Drenje), Johann Fischer (Đurdanci), Franz Sehl (Drenjski Slatinik), Martin Jung (Forkuševci), Josef Belt (Kešinci), Josef Grossinger (Krndija), Josef Meier (Lapovci), Andreas Manier (Mrzović), Petar Schweizer (Pisak), Petar Schweissgut (Semeljci), Franz Leicht (Široko Polje), Sepp Milla (Tomašanci), Jakob Pfeiffer (Velika Kopanica), Filip Refli (Viškovci), Franz Fuchs (Vrbica), Konrad Willging (Vipolje), Adam Fabing (Vučevci), Sepp Hoffmann (Vuka).⁷

Na 52. rođendan Adolfa Hitlera održana je u Đakovu prigodna svečanost. »Proslavu su upriličili domaći Nijemci uz sudjelovanje Hrvata i njemačkih vojnih vlasti. Pred kućom g. Šipsa bila je podignuta ukusna tribina okićena zelenilom, urešena slikom A. Hitlera, njemačkom i hrvatskom zastavom.« Tom prigodom pozdravni je govor održao njemački viši časnik Kwasni iz Osijeka. »Ujedno je preporučio kako je za uspješni rad potrebna sloga Hrvata i Nijemaca. Iza njegova govora odsvirala je vatrogasna glazba njemačku himnu.« Nakon drugih govora, i hrvatske himne, kao daljnja točka programa bilo je otkrivanje ploče nove ulice Adolfa Hitlera (taj je naziv dobila dotadašnja ulica kraljice Marije). Ploču je otkrio đakovčanin Pintz, aktivni član predratnog Kulturbunda. Na koncu je formirana velika svečana povorka, koja je krenula sa Strossmayerovog trga glavnom ulicom uz pratnju glazbe i zvonjenje katedralnih zvona. Prema izvješću, na proslavi je sudjelovalo mnoštvo svijeta.⁸

U svibnju 1941. godine đakovački načelnik Mijo Kirchmayer imenovao je općinski savjetodavni odbor od šest građana. Od Nijemaca su imenovani Franjo Werni posjednik, Stjepan Ulrich gostioničar i Mišo Rack posjednik.⁹

U to vrijeme zaredale su se razne proslave i skupovi. Najzapaženija je bila uobičajena svibanjska »proljetna proslava« na kojoj su, navodi tisak, sudjelovali svi Nijemci iz Đakovštine. Svečanost je održana nedaleko od Đakova u šumici Gaj, gdje je prijedodne služio misu njemački vojni svećenik, a poslijepodne je bila pučka zabava. Skupu je bilo nazočno više tisuća Nijemaca. Proslavi su

⁶ Zdravko Krnić, Srećko Ljubljanović, Cvctko Tomljanović, Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH, *Zbornik*, 1, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1963., 24.

⁷ *Slawonischer Volksbote*, Heimatblatt der Deutschen in Kroatien, Folge 14, Essegg/Osijek/, 25. April – Ostermond 1941., 3.–4.

⁸ Usp. Proslava 52. rođendana A. Hitlera u Djakovu, *Hrvatska obrana*, god. I (XXII), br. 14, Đakovo, 27. travnja 1941., 4.

⁹ *Hrvatska obnova*, god. I (XXII), br. 4 (18), Đakovo, 1. lipnja 1941., 8.

prisustvovali i svi njemački vojnici i časnici koji su bili na službi u Đakovu i okolici.¹⁰

U ljetu 1941. godine, 3. kolovoza posjetili su Đakovo i Đakovštinu i obišli mjesne skupine okružni vođa okruga Donja Drava (Kreisleiter des Kreises Unterdrau) Stefan Skreptschuk i rukovodilac Ureda za promidžbu i tisak Skupine (Propagandund Presseamtes) Andreas N. Stötzer. Obilazak đakovštinskih sela uz pratnju Okružnoga vođe Andreasa Rohrbachera otpočeo je posjetom Krndiji, zatim slijede sela Tomašanci, Gorjani, Drenje, Satnica, Selci, Drenjski Slatinik, Mandićevac i Pridvorje. Rukovodioci su svuda dočekivani s neskrivenom radošću njemačkog stanovništva, uz glazbu i pozdravne govore.¹¹ Svrha obilaska najbrojnijih mjesnih skupina u Đakovštini bila je, uz uobičajene promidžbene govore, vidjeti stanje na terenu kao pretpostavku za buduću rad i djelatnost.

Tijekom ljeta 1941. godine osnovan je u Đakovu nogometni klub pripadnika Njemačke narodne skupine pod imenom »Š.K. 'Viktoria'«. U upravni odbor ušli su uvaženi Đakovčani Nijemci: predsjednik dr. Ivan Engert, potpredsjednik Pavao Stubbe, ml., tajnik Antun Fratrić, zamjenik Franjo Hasenstaub, blagajnik Ivan Bartenz, zamjenik Franjo Witner, oružar Vendelin Wir; odbornici Stjepan Jung, Josip Vitjeh, Pavao Katić, Adalbert i Mišo Rack. U nadzorni odbor: Stjepan Münk, Franjo Pfeffer ml. i Josip Becker, a u tehnički odbor: Vjekoslav Dietrich, Stjepan Jung i Viktor Piler.¹²

Prema podacima Njemačke narodne skupine na području Đakovštine bilo je 1941. godine 14.810 Nijemaca.¹³ Prema njemačkim vojnim podacima iz 1941. godine u Đakovštini (Bezirk Djakovo/Diakowar), naselja sa 10 i više Nijemaca su: Bračevci (78), Potnjani (13), Budrovci (93), Đakovačka Satnica (460), Đakovački Selci (411), Đakovo (1597), Drenje (465), Drenjski Slatinik (576), Preslatinci (42), Pridvorje (260), Gašinci (672), Nabrdže (44), Gorjani (677), Gorjanski Ivanovci (58), Tomašanci (643), Krndija (1345), Levanjska Varoš (35), Đakovačka Breznica (10), Majar (69), Piškorevci (31), Punitovci (31), Kešinci (563), Koritna (61), Semeljci (562), Strizivojna (30), Đakovački Hrankanovci (22), Lapovci (155), Trnava (71), Forkuševci (509), Viškovci (487), Vučevci (479), Đurdanci (159), Mrzović (575), Vrbica (291), Čajkovci (134), Vrpolje (123), Beketinci (29), Široko Polje (150), i Vuka (205).¹⁴

¹⁰ Isto.

¹¹ Usp. Hans Roch, Kreisleiter Skreptschuk und Landespropaganda-und Presseleiter Stötzer in den Ortsgruppen um Djakovo, *Slawonischer Volksbote*, Folge 29, Essegg, 8. August 1941., 9.

¹² Osnutak novog kluba u Đakovu, *Hrvatska obnova*, god. I (XXII), br. 19 (33), Đakovo, 21. rujna 1941., 8. Fratrić i Katić bili su oženjeni Nijemicama.

¹³ Muzej Slavonije Osijek (MSO), Povijesni odjel, fasc. Službeni listovi, odluke, naredjenja 1944. g.: Zahl der deutschen Bevölkerung auf Grund der Ergebnisse der Bestandsaufnahme von 11. 12. 1941. nach Grossgespanschaften und Verwaltungsbezirken im ua. Staate Kroatien. U članku Nijemci u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *Novi list*, br. 54, Zagreb, 22. lipnja 1941. navedeni su drugačiji podaci za kotar Đakovo (11.981).

¹⁴ *Jugoslawien. Verteilung der Volkstümer nach Bezirken. Verzeichnis der Orte mit mehr als 10 deutschen Einwohnern*, Genst. d. Heeres. Abteilung für Kriegskarten und Vermessungswesen, 1941, Nur für den Dienstgebrauch, Bearbeitet von der Publikationsstelle Wien, Druck: Waldheim-Eberle, Wien, 1941., 81.-82.

Zakonska odredba o privremenom pravnom položaju Njemačke narodne skupine¹⁵ određuje da Njemačku narodnu skupinu čine svi Nijemci koji žive na području NDH.¹⁶ U pregledima partizanskog pokreta u Đakovštini uobičajene su tvrdnje da su se odmah po okupaciji u Kulturbund (sic!) (Njemačku narodnu skupinu!) upisali gotovo svi domaći Nijemci.¹⁷

Masovnim učlanjivanjem u Njemačku narodnu skupinu oni su se opredijelili za političko jedinstvo svih Nijemaca u okviru manjinske skupine i šire njemačke zajednice. S obzirom na to da su bili najbrojnija narodnost u Đakovštini, njihov stav nije mogao ostati bez posljedica na društveno-politička kretanja.¹⁸ Međutim, bilo je Nijemaca koji iz raznih razloga nisu htjeli pristupiti u organizaciju Njemačke narodne skupine. Takve su, tvrde, najprije opominjali, a ako još i tada nisu pristupili, onda su ih na razne načine maltretirali. Za sve Nijemce koji nisu htjeli biti u Skupini vodstvo je vodilo posebnu kartoteku i bili su pod stalnom prisutnošću. Kada je vodstvo smatralo da su idalje ostali antinacisti i kada su im počeli smetati, tada su ih najčešće slali na rad u Njemačku. Prema izjavi vođe Skupine B. Altgayera, bili su to pretežito Nijemci iz Osijeka, Srijemske Mitrovice, Zemuna, Zagreba, Đakova i nekih drugih mjesta.¹⁹ U jednom izvještaju se navodi da je iz kotara Đakovo i Osijek poslano 12 Nijemaca na rad u Njemačku.²⁰ Znatno broj njemačkih seljaka, koji su vodili brigu isključivo o svojim gospodarstvima, odbijao je aktivno sudjelovati u političkom životu Skupine. Zbog toga je na njih vršen pritisak, ne samo da se aktiviziraju u radu mjesnih skupina, nego da postanu i njihovim članovima.

Vodstvo Njemačke narodne skupine u NDH nastojalo je imati što više pripadnika pa je primalo u Skupinu ne samo osobe s njemačkim prezimenima, koji nisu bili Nijemci niti su znali njemački, nego i Hrvate i druge. Namjera im

¹⁵ *Narodne novine*, Zagreb, 21. 6. 1941; *Slawonischer Volksbote*, Osijek, 28. 6. 1941.

¹⁶ Na području NDH bilo je prema popisu stanovništva iz 1931. godine (kriterij materinji jezik) 145.519 (ili 2,75 %) Nijemaca. Usp. R. Landikušić, nav. dj., 13.

¹⁷ Usp. S. Brlošić, Đakovo i okolica u 1941. godini, 875.

¹⁸ U objavljenim radovima na hrvatskom jeziku o Nijemcima u Đakovu i Đakovštini u vrijeme Drugog svjetskog rata navodi i tvrdnje krajnje su jednostrani, ispolitizirani i činjenično netočni: »Nijemci su prije okupacije imali svoju organizaciju Kulturbund, a odmah početkom okupacije osnivaju Njemačku narodnu skupinu u kojoj su morali biti svi Nijemci. Ova organizacija sa svojim poluvojnim jedinicama, sa ustaškom vojskom i ustaškim državnim aparatom postala je osnovna snaga okupacije u Đakovštini. Svi su Nijemci preko ove organizacije odgajani u slijepoj pokornosti Hitleru, a preko diktiranih zakona iz Njemačke stavljeni su u privilegirani položaj u odnosu na naš narod i nisu bili građani NDH u kojoj su prebivali, već građani Njemačke s čijim stanovništvom su izjednačeni istim pravima.« (sic!); Stjepan Brlošić, Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na Đakovštini i oblici njihova rada, *Razvoj narodne vlasti u Slavoniji i Baranji 1941-1945*, Materijali sa znanstvenog skupa održanog 23. i 24. studenog 1978. god. u Osijeku, HISB, Slavonki Brod, 1981., 98.

¹⁹ Povijesni arhiv Slavonki Brod (PASB), Zbirka kopija CPSB, inv. br. 171, Zapisnik br. 38, 2./II VG, Materijali o njemačkoj narodnoj skupini. Zapisnici o saslušanju B. Altgayera i drugih (prijepis iz UDB-e NR Hrvatske, kut. 2/II5, 1949.); Zapisnik o saslušanju Altgayer Branimira, 15. VI. 1949., 41.

²⁰ S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, 65.

je bila da tako ojačaju svoj utjecaj u gospodarstvu, politici i upravi. Takvih je bilo u Đakovu, Vrpolju, Piškorevcima, Selcima i vjerojatno drugim mjestima, pa su u Njemačku narodnu skupinu primljeni s prezimenima Fratrić, Katić, Nikolašević, Mijošević i drugi. U kotaru Đakovo bilo je nekoliko desetaka takvih slučajeva.²¹ Istodobno, brojni su Đakovčani njemačkog prezimena hrvatskog nacionalnog opredjeljenja, pa čak i ustaški nastrojani (Kirchmayer, Tropsch, Brajer, Pischl).

Po uzoru na nacističku antisemitsku propagandu, lokalni dnevници i tjednici na hrvatskom i njemačkom jeziku donosili su niz antisemitskih napisa. Listovi Njemačke narodne skupine što su izlazili u Osijeku, »Slawonischer Volksbote« (kasnije »Grenzwacht«), »Neue Zeit« i »Volk am Pflug«, pozivali su na progon Židova, njihovo isključivanje iz javnog života i oduzimanje imovine.²²

Krajem travnja 1941. godine mjesno vojno zapovjedništvo za mjesto i kotar Đakovo imenovalo je u židovskim trgovinama i privrednim poduzećima (privremene) povjerenike Hrvate i Nijemce. Od domaćih Nijemaca povjerenicima su postavljeni u Đakovu: za gvožđaru L. Kerschner Martin Kirchmayer trgovački pomoćnik, za daščaru Š. Spitzer Antun Heitzmann trgovački pomoćnik, za tt. Šimo Silberberg Adam Kessler, za paromlin »Sloga« Josip Pintz, za tt. Josip Berger Stjepan Jung trgovac, za tt. Julio Frank Fabijan Bogner, za tt. Josip Frank Franjo Wittner, za tt. Goldstein-Mahler Ivan Feit. Na području đakovačkog kotara imenovani su povjerenici: za paromlin »Rosa« u Vrpolju Pavao Kempf iz Đakova, za kudeljaru L. P. Cimermana u Viškovicima Alojz Reizl, trgovac iz Viškova, za paromlin Virovac u Kešincima Josip Wittner, za paromlin Reich u Semeljcima Urban Hemli. Većina imenovanih njemačkog su prezimena (od Hrvata povjerenicima su imenovani: F. Brajer, A. Brajer, Z. Pischl, D. Pischl, M. Abović, Š. Mikić, V. Marković, P. Čanić, J. Mijatović, M. Matanovac, i Ružić).²³

U progonu i sudbini srpskog stanovništva zapadnog dijela đakovačkog kotara (Veliko Nabrđe, Paučje, Milinci, Čenkovo, Borovik) aktivno su prema tvrdnjama poratne hrvatske historiografije sudjelovali domaći Folksdojčeri

²¹ Isto.

²² Brlošić eksplicite tvrdi da su mjesne postrojbe Njemačke narodne skupine na području Đakovštine od početka rata bile vrlo agresivne. »To su pokazivali naročito proti Židova u Đakovu. U Đakovu su pripadnici Njemačke narodne skupine zapalili židovsku bogomolju i knjige u bibliotekama koje su označene kao štetne. Njihove vojne formacije su Židove tukle i zlostavljale na ulici i u stanovima. Oni su zajedno s ustašama Židove hapsili i tjerali u logor.«; S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 68. Da bi istakli i dokazali sudjelovanje đakovštinskih Nijemaca u nacističkim zločinima, neki autori navode da su, primjerice, u koncentracijskom logoru Mathausen kao dobrovoljci Waffen-SS bili Folksdojčeri Franz Tefman iz Đakovačke Satnice, Jozef Veber iz Gorjana i Hajnrih Cimerman iz Drenjskog Slatinika. Usp. Antun Miletić, *Vojne formacije Folksdojčera u borbi protiv NOP-a na nemačkoj okupiranoj teritoriji NDH (1941–1944)*, *Zbornik*, 11, HISB, Slavonski Brod, 1974., 98. prema: Arhiv oružanih snaga, Beograd, Savezna Republika Jugoslavija, (AOS SRJ), Na. reg. br. 28/2, kut. 40–c.

²³ Povjerenici u đakovačkim trgovinama, *Hrvatska obrana*, god. I (XXII), br. 14, Đakovo, 27. travnja 1941., 4.

(»Glavnu riječ u ovim zločinima imali su pripadnici mjesnih njemačkih skupina iz sela: Mandićevac, Drenje, Drenjski Slatinik, Krndija i Podgorje.«).²⁴

Poratna hrvatska historiografija eksplicitna je u tvrdnji da su ustaše i njemačke mjesne skupine dolazili u sukob i zbog podjele dobara oduzetih od Židova i Srba (pravoslavaca). U toj podjeli Skupina je, tvrde, težila posvojiti najplodniju zemlju. U Đakovštini je, navodno, bilo sukoba oko zemlje pravoslavnog stanovništva u Velikom Nabrđu.²⁵

Još u vrijeme rata partizanski tisak optužuje đakovštinske Nijemce za progone i zločine nad pravoslavnim stanovništvom susjednih sela. Tako, primjerice »Glas Slavonije« krajem 1943. godine tvrdi da »/.../ kulturbundaške psine iz sela Krndije na čelu sa razbojnikom Rorbaherom nastavljaju sa progonom Budimčana. Jedna njemačka kolona provalila je 31. pr. mj. s kamionima i bornim kolima u selo Budimce našičkog kotara. U opkoljenom selu ubili su 30 osoba dok su 8 punih kamiona naroda odvezli u Osijek. Istovremeno su popalili 30 kuća. Ubijeni su isključivo starci, žene i djeca, jer se sve što je sposobno da nosi oružje nalazi u redovima narodne vojske. Nakon zločina koje su počinili 31. listopada, oni su 3. studenog ponovo provalili u selo Budimci i počeli da ga pale od reda. Tom prilikom ubijeno je nekoliko djece.«²⁶

Bilo je i različitih pojedinačnih primjera zaštite srpskog (pravoslavnog) stanovništva od strane domaćih Nijemaca u Đakovštini. Župnik iz Trnave Franjo Štamberger dolazio je u nekoliko navrata u pravoslavno selo Svetoblažje i narodu govorio da prijeđu na rimokatoličku vjeru. Prijelaz je napokon obavljen u ožujku 1942. godine.²⁷

U administrativnom pogledu, Nijemci su ravnopravno sudjelovali u lokalnim organima vlasti i tako ustašama ublažili oskudicu kadra. U izvješću vođe Njemačke narodne skupine od 5. prosinca 1941. godine stoji kako: »Ustaše u Đakovu nisu u stanju da organiziraju svoje jedinice, pošto Hrvati koji tamo žive i koji su se opredjelili za Mačkovu politiku odbijaju ustaški pokret /.../« te stoga okružni rukovodilac naglašava nužnost postavljanja njemačkih bilježnika u pojedinim općinama (Gorjani, Viškovci).²⁸

²⁴ Z. Krnić, S. Ljubljanić, C. Tomljanović, nav. dj., str. 64. U isključivoj sotonizaciji njemačke etničke zajednice u (napose) ratnom razdoblju navode poratnih autora u Jugoslaviji treba uzeti s krajnjom zadržkom.

²⁵ Usp. PASB, Zbirka kopija CPSB, Zbirka Flod, kut. 5/II VG, Ivan Flod, Njemačka narodna skupina, Osijek, 1951., 105. (rukopis); Z. Krnić, S. Ljubljanić, C. Tomljanović, nav. dj., 61.

²⁶ *Glas Slavonije*, god. I, br. 16, 21. studeni 1943., 4.; prema: Milenko Patković (prir.), *Izbor iz štampe narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941–1945*, HIS, Slavonski Brod, 1968., 60.

²⁷ Nakon rata taj je čin okarakteriziran zločinačkim unatoč suprotnim tvrdnjama i dokazima. Usp. *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Redigirali i izdali Joža Horvat i Zdenko Štambuk, Štamparija Rožankowski-Zagreb, Zagreb, 1946., 89.–90.

²⁸ *Grada za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, 1941 godina*, Historijski arhiv u Slavonskom Brodu, Slavonski Brod 1962., knj. I, 342 (Izvještaj vođe Njemačke narodne skupine od 5. XII. 1941.); Slavica Hrečkovski, Društveno-političke

Zbog uporabe njemačkog jezika u državnim upravnim jedinicama izbile su nesuglasice između Njemačke narodne skupine i namještenika upravnih vlasti NDH, pa je Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH izdalo naredbu u kojoj se određuje u kojim će se upravnim jedinicama Njemačka narodna skupina služiti svojim jezikom.²⁹ U područja u kojima su hrvatski i njemački jezik ravnopravni spadaju gradske općine: Osijek, Vukovar i Vinkovci, kotarska oblast Đakovo i Osijek i Velika župa Vuka, zatim u upravnim općinama na području kotara Đakovo: Đakovo, Gašinci, Đakovački Selci, Gorjani, Vrbica, Đakovačka Satnica, Semeljci, Drenje, Viškovci i Krndija (u 10 općina od ukupno 22 na području kotara Đakovo).³⁰ U upravnim općinama u kotaru Đakovo s više od 10 % pripadnika skupine od ukupnog broja stanovnika Njemačka narodna skupina imala je pravo služiti se svojim jezikom u općinskim poglavarstvima Piškorevci, Vrpolje i Vuka.³¹ Samo u 9 općinskih poglavarstava (Bračevci, Budrovci, Beravci, Koritna, Levanjska Varoš, Punitovci, Strizivojna, Trnava i Velika Kapanica) u kotaru Đakovo nisu općinski službenici bili obvezni udovoljavati Njemačkoj narodnoj skupini i služiti se u komunikaciji s njima njemačkim jezikom.

U sklopu pastirske službe đakovački biskup Akšamović izdavao je i poslanice. Kao i prije rata, i u novim političkim uvjetima, ponajprije zbog velikog broja njemačkih vjernika, đakovački biskup poslanice objavljuje uz hrvatski i njemačkim jezikom.³²

prilike u Slavoniji nakon okupacije, *Zbornik*, 11, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod, 1974., 39.

²⁹ U onim upravnim jedinicama i općinama gdje njemačko stanovništvo iznosi 10 % pripada Nijemcima pravo upotrebe njihovog jezika u svim ustanovama. Imena i prezimena Nijemaca moraju se pisati svagdje u javnom životu i u svim uredima u njihovom izvornom obliku, po njemačkom pravopisu. Mjesta sa 20 % stanovnika Nijemaca moraju nositi dvojezične nazive na njemačkom i hrvatskom jeziku. Natpisna ploča mora biti dvojezična. Nijemcima se dopušta da se u pismima i nazivima služe njemačkim nazivom mjesta. Usp. Zakonska odredba o porabi njemačkog jezika, njemačke zastave i njemačkih oznaka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *Narodne novine*, Zagreb, 30. 10. 1941.

³⁰ S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 66.

³¹ Isto.

³² Usp. Antun Akšamović, *Fastenbrief für das Jahr 1942*, Druck der Ersten kroatischen Aktiondruckerei, Osijek, 1942.; isti, »Deine Vohrsehung, Vater, regiert« (*Sap 14,3*). *Fastenbrief für das Jahr 1943.*, S.I., S.a.; isti, »Habt Gottvertrauen, ich habe die Welt überwunden« (*Joh 16, 33*). *Fastenbrief für das Jahr 1944.*,/Osijek, Druck der Ersten kroatischen Aktiondruckerei/, 1944. O vjerskom životu (katolika) Nijemaca u NDH, đakovačkoj biskupiji, Đakovu i Đakovštini opširnije: Josef Werni, Die katholischen Donauschwaben in der Diözese Diakowar (1918–1945), u: *Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918–1945. Im Zeichen des Nationalismus, Arbeitskreis für die Kirchengeschichte der katholischen Donauschwaben*, Hrsg. Gerhardswerk Stuttgart/St. Michaels-Werk Wien, Donauschwäbische Beiträge 59, Freilassing, 1972., 277.–325.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 447.–451.

Odbredbama o njemačkom školstvu u NDH³³ njemačke škole mogle su se osnivati svagdje gdje u krugu osam kilometara ima najmanje dvadesetero djece njemačke narodnosti za obvezatno školovanje. U kraju u kojem ima više od desetero njemačke djece otvoriće se njemačke pomoćne škole. Tamo gdje nema desetero djece otvoriće se njemačke pučke ispostave u kojima će raditi putujući učitelji. Prema odredbi, u školama će predavati njemački učitelji. Na području kotara Đakovo bilo je u listopadu 1941. godine 30 njemačkih osnovnih (pučkih) škola (Velika Kopanica, Đakovačka Satnica, Drenjski Slatinik, Forkuševci, Gašinci, Gorjani, Kešinci, Krndija, Mandićevac, Mrzović, Pisak, Pridvorje, Semeljci i Koritna, Široko Polje, Vuka, Piškorevci, Đakovački Selci, Tomašanci, Drenje, Đurdanci, Vučevci, Đakovo, Viškovci, Vrbica, Malo Narbrde, Vrpolje, Lapovci, Majar, Potnjani, Trnava) s trima pomoćnicima i jednom građanskom školom koja je bila u Đakovu.³⁴

Prema izvještaju Velike župe Baranja za 1942. godinu, njemačke osnovne škole na području kotara Đakovo imale su sljedeći broj učenika: Krndija 295, Mrzović 121, Đakovačka Satnica 104, Tomašanci 152, Semeljci 123, Kešinci 85, Viškovci 122, Drenjski Slatinik 115, Đakovački Selci 196, Gorjani 179 i Mandićevac 70, dok su ostale škole imale manji broj učenika.³⁵

Osnovne njemačke škole imale se po donesenim odredbama pravo na školski prostor i školski inventar. Razdvajanje školskog prostora i inventara dovodilo je do prenatrpanosti učionica i otežavanja nastave u brojnijim hrvatskim školama, a to je dovodilo do sukoba između uprava njemačke i

³³ Zakonska odredba o njemačkom školstvu, *Narodne novine*, Zagreb, 25. 9. 1941., Nadopuna i izmjena provedbene naredbe o Zakonskoj odredbi o njemačkom školstvu u NDH, *Narodne novine*, Zagreb, 30. 10. 1941.; usp. *Zakonske odredbe. Provedbene naredbe i ostali propisi u upravi nastavne struke*, I. knjiga (od 10. IV. 1941. – 30. VI. 1942.), izdanje Nakladnoga odjela Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1942., 316.–322.; Josef Volkmar Senz, *Das Schulwesen der Donauschwaben in Königreich Jugoslawien*, Zweiter Band, Verlag des Südostdeutsches Kulturwerkes, München, 1969., 251.–254.

³⁴ 257 deutsche Volksschulen in Kroatien, *Slawonischer Volksbote*, Folge 40, Jg. 6, Esseg, 24. Oktober 1941., 1; R. Landikušić, nav. dj., 143. S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 66. U članku 5. Nadopuna i izmjena provedbene naredbe o Zakonskoj odredbi o njemačkom školstvu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj stoji da se u školskoj 1941./42. godini, među ostalima, otvara građanska škola sa sva četiri razreda u Đakovu, usp. *Narodne novine*, 30. 10. 1941.; *Zakonske odredbe. Provedbene naredbe i ostali propisi u upravi nastavne struke*, 319. O njemačkom školstvu u NDH: Stephan Rettig, *Das deutsche Schulwesen in Kroatien*, u: *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien 1944*, 143.–145.; J. V. Senz, nav. dj., 140.–148.; Christian Ludwig Brücker, *Durch Selbsthilfe zur Selbstverwaltung. Beiträge zur donauschwäbischen Schulgeschichte. Festgabe zur 50-Jahrfeier der Privaten Deutschen Lehrerbildungsanstalt in Werbaß und zum Gedenken an die deutschen Lehrerbildungsanstalten in Esseg und Werschetz*, Donauschwäbisches Archiv, Reihe I: Schriftenreihe der ADL, Band 9, Arbeitsgemeinschaft Donauschwäbischer Lehrer im Südostdeutschen Kulturwerk e.V., München, 1981., 138.–159.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 441.–447.

³⁵ S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 66.

hrvatske škole, što je prelazilo ponekad u sukob između Hrvata i Nijemaca.³⁶

U nekim selima Hrvati nisu dopustili diobu škola i inventara. Školski odbor u Koritni suprotstavio se naređenju Ministarstva bogoštovlja i nastave NDH u Zagrebu i u obavijesti navodi »da imovinu mogu jednako dijeliti oni članovi koji su je zajednički stekli« i da su »školu i namještaj pogotovo vrt i školsko zemljište darovali i sagradili starosjedioci dok su Nijemci došli kasnije« i »prema tome ne možemo i nećemo raspravljati o nikakvoj diobi« i da će školu čuvati za svoje potomstvo. Nadalje u zapisniku navode da nemaju ništa protiv ako »suseljani njemačke narodnosti, za svoju djecu i iz svojih sredstava sagrade i osnuju svoju školu«. Zatim navode da neće praviti zapreku njemačkoj djeci ako hoće polaziti hrvatsku školu kao što su to do tada činili.³⁷

U Piškorevcima je jedan polaznik njemačke škole bacio 7. listopada 1944. godine bombu u dvorište gdje su bila djeca hrvatske narodnosti i tada je ubijeno pet (po nekim podacima sedam), a ranjeno je 10 (po nekim podacima 12) učenika i učenica škole.³⁸

Tragičan događaj u Piškorevcima poratna je historiografija krajnje ispolitizirala,³⁹ tvrdeći da su njemački učitelji odgajali djecu u mržnji prema hrvatskoj djeci i hrvatskom narodu, te da je odvajanje dovelo do mržnje, a i međusobne tučnjave djece, pa su se dogadali i zločini.

Nastava u njemačkim školama izvođena je po nastavnom planu koji je odredio Prosvjetni odsjek Njemačke narodne skupine. Nastavnici za srednje škole većinom su dolazili iz Reicha. U osnovnim školama oko polovice nastavnog kadra nije imalo stručnu učiteljsku spremu. U svim njemačkim školama, osnovnima i srednjima, hrvatski jezik učio se pet sati tjedno, a povijest jedan

³⁶ Očita su pretjerivanja Brlošićevi navodi za Đakovštinu: »U mjestima gdje je Njemačka narodna skupina imala većinu stanovništva škola je dodijeljena Njemačkoj narodnoj skupini, a hrvatskoj školi nije dodijeljena niti jedna prostorija i nije se nastava mogla održavati. Ujedno su u pojedinim mjestima hrvatske učitelje silom izbacivali iz stanova koje su dodijelili njemačkim učiteljima. Negdje su ih čak fizički napadali s namjerom da napuste mjesto«; S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 66. Ili unatoč svemu, jednostrane i eksplicitne tvrdnje: »Gdje god su bile makar dvije-tri njemačke kuće u selu, tamo je osnivana njihova škola i postavljan učitelj. Za tu školu određivan je dio školske zgrade bez obzira koliki je broj hrvatske djece. Ni djeca, a ni njihovi njemački učitelji (koji su većinom bili sa osnovnom naobrazbom) nisu smjeli govoriti našim jezikom, niti se družiti sa našom djecom. Čak su zbog kupovine radije odlazili u Đakovo, samo da se ne obraćaju trgovcu na našem jeziku. Ovakvo stanje među odraslima, a pogotovo među djecom, nije bilo do okupacije.«; isti, *Đakovo i okolica u 1941. godini*, 877.

³⁷ Usp. S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 67.

³⁸ Usp. Milutin Grozdanić (prir.), *U ime Krista i Übermenscha*, izdavač: Društvo učitelja, nastavnika i profesora u Osijeku, Osijek, 1958., 33.; S. Brlošić, *Đakovo i okolica u 1941. godini*, 877.; Isti, *NOB u Đakovštini od 1941. do 1945. godine*, 354.; isti, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 67.

³⁹ Usp. S. Brlošić, *Đakovo i okolica u 1941. godini*, 877.; M. Grozdanić, nav. dj., 33.

sat. Ipak, većina njemačke djece u Đakovštini poznavala je dobro hrvatski jezik i mnogi učenici bolje su govorili hrvatski jezik nego njemački.⁴⁰

Odnos Njemačke narodne skupine i Hrvata službeno je bio ravnopravan i prijateljski. Takav položaj ozakonjen je mnogim odredbama, dekretima i naredbama. I ustaška i njemačka promidžba trudile su se u javnosti očuvati takvo stanje. Svi nesporazumi do kojih je dolazilo imali su lokalni karakter.

Neki Nijemci su širili glasine da će svi Hrvati biti preseljeni u Bosnu (na zemlju srpskih obitelji koje će iseliti u Srbiju) i da će se u Slavoniju kolonizirati Nijemci iz Reicha. Tako je u Piškorevcima Švabo Franz Müller navodno rekao Filipu Brlošiću: »Šta ti, Šokac to oreš? /.../ Ti budala šokačka što oreš i siješ kad nećeš žeti. Ta zemlja neće više biti šokačka, jer ćete vi Hrvati biti iseljeni u Karpate i u Bosnu. I Hrvatska će ući u Treći Reich.«⁴¹

Kada su Nijemci napali SSSR, govorkanje je postalo još glasnije, pa je čak određeno vrijeme za iseljenje. »Kad se završi rat sa Rusijom, kako su Nijemci govorili, a to je, po njima, trebalo da bude vrlo brzo.«⁴² Zabilježeno je i raznih nesuglasica i sukoba, uglavnom verbalnih, poznatih iz žalbi i pritužbi mjesnih vođa Njemačke narodne skupine Okružnom vodstvu »Unterdrau« u Osijeku.⁴³

Slučajeva sukoba u Đakovštini bilo je više, i to u Vuki, Gorjanima, Mandićevcu, Lapovcima, Beketincima, Pridvorju, Slatiniku, Piškorevcima, Vrpolju, Drenju i drugim mjestima. Sačuvana dokumentacija o sukobima između Hrvata i Nijemaca u Đakovštini je malobrojna, ali slikovito prikazuje neke slučajeve.

U izvještaju mjesnog pročelnika Skupine iz sela Gorjana Mathiasa Geigera, od 3. svibnja 1942. godine, između ostalog stoji: »Da su nam Hrvati loše raspoloženi pokazuje njihovo ponašanje na godišnjicu kada nitko nije istakao zastave. Isto tako na rođendan Führera i na nacionalni praznik 1. svibanj nisu se mogle vidjeti zastave. Ni u školi, župskom uredu i oružničkoj postaji nisu bile zastave.«⁴⁴

Sadržaj pritužbi mjesnog pročelnika M. Geigera od 1. lipnja 1942. godine svjedoči o karakteru sukoba i nesuglasica: »Dana 15. svibnja 1942. došao je potpisani mjesni pročelnik Mathias Geiger u općinski ured. Istodobno je bio ušao i suseljanin, Hrvat Bono Kovačić iz Gorjana. Bez ikakvih razloga napao je ovaj mjesnog pročelnika pogrđnim riječima: 'Boga vam švapskog, što vi tu hoćete?!' /.../ Istog dana je taj Bono Kovačić ponovo napao mene na ulici pogrđnim riječima. /.../ Zatim je vikao, da mi u Hrvatskoj ne smijemo pozdravljati sa 'Heil Hitler', jer da je ovo Hrvatska. To je rekao u prisustvu mnogo

⁴⁰ Unatoč tomu, poratni autori kod nas eksplicite tvrde da je njemačkim učenicima bilo zabranjeno druženje s hrvatskim učenicima, da su hrvatski jezik malo i površno učili te da ga nisu znali uopće ili da su ga znali vrlo malo. Usp. S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, 67.

⁴¹ M. Grozdanić, nav. dj., 12.; S. Brlošić, *Đakovo i okolica u 1941. godini*, 877.

⁴² S. Brlošić, *Đakovo i okolica u 1941. godini*, 877.

⁴³ Usp. MSO, Povijesni odjel; fasc. prijave i zapisnici o konfliktima između ustaša i Švaba po raznim mjestima Slavonije 1942. g.

⁴⁴ PASB, Zbirka kopija CPSB, kut. I-III-5 Izvještaj Mjesnog rukovodstva Njemačke narodne skupine Gorjani Okružnom rukovodstvu Donja Drava - Ilova od 3. V. 1942.; Z. Krnić, S. Ljubljanović, C. Tomljanović, nav. dj., 62.

ljudi./.../ Podpisani pročelnik moli Okružnog pročelnika, da ishodi posredovanje hrvatskih vlasti, da se ovaj štetočina pozove na odgovornost i osjetljivo kazni, da bi bio primjer drugima, njemu sličnim tipovima, koji sve čine da ne dođe do bratske suradnje između Nijemaca i Hrvata i na taj način pomažu našeg zajedničkog neprijatelja.«⁴⁵ Istog dana M. Geiger ponovo podnosi Okružnom vodstvu pritužbu o odnosu i stavovima Hrvata prema domaćim Nijemcima, te ističe: »/.../ Mi Nijemci tražimo svaku priliku za suradnju sa Hrvatima, ali je to nemoguće, kada nas se pri svakoj njemačkoj riječi napada.«⁴⁶ Navodi kao primjer riječi Hrvata Marka Pavića, koji je pripit rekao suseljaninu Nijemcu Seppu Amentu: »Da vam vašeg Hitlera! Nikad on neće ući u Moskvu! Prije ćete svi vi Nijemci pogubiti glave. Doći će čas kada ćemo mi sa Nijemcima obračunati. Nije to sve prošlo!«⁴⁷

Najpoznatiji je u Đakovštini slučaj sukoba kada je 20. prosinca 1942. godine u Vuki pripadnik Pripremne bojne Jozo Kopljar, nakon sukoba sa suseljanima Franzom Pindelom, Stefanom Hoffmanom i Marijanom Wagnerom, pripadnicima Mjesne zaštite koji su ga zaustavili (»Ja sam šta me zaustavljate, je li ovo Švapska ili hrvatska država.«), po selu govorio: »Jebo ih Hitler njihov«, »Oni misle da će Njemačka pobjediti«, »Ako Poglavnik igrati mora kako oni hoće mi, hrvatski narod nećemo«, »Vidićemo gdje i kako će njihove kamare i kuće biti«, »Sve ćemo ih redom potući«, »Ako je Italija već dobila Hercegovinu i Dalmaciju, Njemačka neće dobiti Hrvatsku«, »Sve ćemo Švabe redom potući.«⁴⁸ Pouzdanik Hrvatskog ustaškog logora Đakovo Ivan Asančaić izvješćuje Hrvatski ustaški stožer Velike župe Baranja u Osijeku u studenom 1942. godine o nekorektnom odnosu pripadnika Einsatzstaffela u selu Pridvorju prema Hrvatima (»U zadnje vrijeme dogodilo se je nekoliko puta da su njemački dočasnici tukli hrvatske seljake /.../«) te zamoljava Hrvatski ustaški stožer Velike župe Baranja »/.../ da izvoli posredovati kod njemačkih vlasti, da bi se svakoga člana Pripremne bojne ili hrvatskog seljaka u koliko bi počinili kakav prekršaj predalo državnim vlastima i ustaškim stegovnim sudovima, da oni pozovu na odgovornost iste, a ne da im se bez izpitivanja presudi sa strane njemačkih vojnika i to batinanjem i lupanjem.«⁴⁹

Sukobi su bili oko toga treba li na radnjama pisati njemački ili hrvatski, zatim se dogodilo niz sukoba oko školskih prostorija, zgrada i imovine. U Đakovu je 8. listopada 1941. godine došlo do sukoba jer su Hrvati uzeli novu školu, a Nijemcima su dali za osnovnu i građansku školu staru zgradu.⁵⁰ U Vuki su u lipnju 1941. godine ubili Hrvata, općinskog činovnika, koji im se nije

⁴⁵ M. Grozdanić, nav. dj., 16.

⁴⁶ Opširnije: isto, 13.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ MSO, Povijesni odjel; fasc. Prijave i zapisnici o konfliktima između ustaša i Švaba po raznim mjestima Slavonije 1942. g.

⁴⁹ AOS SRJ, kut. 170, br. reg. 39/7–1; Hrvatski ustaški logor Djakovo, Broj: 1552/1942, Đakovo 15. studenog 1942. Hrvatskom ustaškom stožeru Velike župe Baranja Osijek.

⁵⁰ Usp. A. Miletić, Vojne formacije Folksdojčera u borbi protiv NOP-a na njemačkoj okupacionoj teritoriji NDH (1941–1944), 101.

pokoravao kada su tražili da se u općini služe njemačkim jezikom. Na osnovi toga Brlošić tvrdi kako su Švabe, koji su bili veći dio stanovništva, bili »dosta agresivni«, kao i da »su svi Hrvati orijentirani protiv Nijemaca.«⁵¹ Uz to, navodi da razlog »snažnijeg pristupanja Hrvata u NOB je i tradicionalna netrpeljivost i sukobi između Hrvata i Nijemaca koji su najčešće živjeli u istim mjestima. Oni su dolazili u sukob zbog privilegiranog položaja Nijemaca za vrijeme okupacije, a i ranije /.../.«⁵²

Važno područje kojemu je Njemačka narodna skupina pridavala poseban značaj bila je privreda, kojom je rukovodio Glavni ured za njemačko narodno gospodarstvo (Hauptamt für Volkswirtschaft). Ured je rukovodio ne samo privrednim organizacijama koje su bile u vlasništvu Skupine, nego i svim privatnim privrednim poduzećima, svom privatnom seljačkom i obrtničkom privredom koju su podredili njemačkoj ratnoj privredi.⁵³ Posebnu brigu posvetila je Njemačka narodna skupina njemačkim seljačkim i obrtničkim zadrugama koje su ranije u privrednom životu njemačke etničke zajednice imale vrlo veliku ulogu. Sjedište Saveza njemačkih seljačkih i obrtničkih zadruga (Hauptverband der deutschen bäuerlichen und gewerblichen Genossenschaften in Kroatien) bilo je u Osijeku.⁵⁴ U rukovodstvu (savjetu) Saveza njemačkih zadruga od đakovštinskih Nijemaca bio je Thomas Scherer iz Gorjana kao član Nadzornog vijeća Saveza.⁵⁵

Zadruge su osnivanj u svim mjestima gdje je bio veći broj njemačkog stanovništva. Na području Đakovštine bilo je preko pedeset različitih zadruga Njemačke narodne skupine.⁵⁶

Najvažnija njemačka zadružna organizacija bile je: Njemačka centralna nabavno-prodajna zadruga »Agraria« (»Agraria« Deutsche Zentral-Ein-und Verkaufsgenossenschaft in Kroatien) sa sjedištem u Osijeku i poslovnica u

⁵¹ S. Brlošić, Đakovo i okolica u 1941. godini, 884.–885.

⁵² Isti, Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na Đakovštini i oblici njihova rada, 100.

⁵³ Opširnije: *Drei Jahre Genossenschaftswesen der Deutschen Volksgruppe im U. St. Kroatien*, Hrsg. Hauptverband der deutschen bäuerlichen und gewerblichen Genossenschaften r. Gen. m. b. H., Essegg, 1944.; Zdravko Krnić, Privreda Njemačke narodne skupine u NDH, *Zbornik*, 15, HIS, Slavonski Brod, 1978., 215.–263.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 454.–461.

⁵⁴ Opširnije: *Ferdinand Gasteiger*, Das Genossenschaftswesen der Deutschen Volksgruppe in Kroatien, u: *Drei Jahre Genossenschaftswesen der Deutschen Volksgruppe im U. St. Kroatien*, 5.; Ludwig Schumacher, Aufbau und Leistung des deutschen Genossenschaftswesens im Unabhängigen Staat Kroatien, *Donauschwaben Kalender 1987*, Donauschwäbischer Heimatverlag, Aalen, 1986., 72.–74.

⁵⁵ Franz Krehan, Aus der Geschichte und Entwicklung des deutschen Genossenschaftswesens im U. St. Kroatien, u: *Drei Jahre Genossenschaftswesen der Deutschen Volksgruppe im U. St. Kroatien*, 18.; L. Schumacher, nav. dj., 72.

⁵⁶ Usp. *Drei Jahre Genossenschaftswesen der Deutschen Volksgruppe im U. St. Kroatien*, 64.–68 (Übersicht der deutschen Genossenschaftswesen in Kroatien). Prilog donosi iscrpan popis svih njemačkih zadruga u NDH po mjestima s danom osnutka i imenima pročelnika.

manjim mjestima, tako i u Đakovu.⁵⁷ U rukovodstvu (izvršnom odboru) »Agrarije« od đakovštinskih Nijemaca bio je Josef Pintz iz Đakova.⁵⁸

Industrijskih poduzeća u vlasništvu članova Njemačke narodne skupine, u kojima su bili vlasnici ili suvlasnici, bilo je 10 u Đakovštini. Njemačka poduzeća u Đakovštini bila su: kudeljara u Viškovcima, zatim mlin i pilana u Velikoj Kopanici, mlinovi u Tomašancima, Drenju i Gorjanima, kudeljara u Širokom Polju, Forkuševcima i Mrzoviću i ciglana Wolfart u Vrpolju. Na području Đakova bio je jedan veleposjednik pripadnik Njemačke skupine, i to u Ravnu kod Trnave, koji je imao u vlasništvu nekoliko stotina jutara zemlje.⁵⁹ U Đakovštini je bilo više Nijemaca koji su imali stotinjak, neki i više jutara zemlje koju su obrađivali sami, uz pomoć tuđe radne snage (Rack, Pintz, Geiger, Milla...).

Nakon osnivanja Njemačke narodne skupine, vodstvo Skupine stvara svoje vojne i poluvojne organizacije po uzoru na slične organizacije u Reichu.⁶⁰ Najprije je osnovana poluvojnička organizacija Deutschen Mannschaft (DM), u kojoj su bili svi Nijemci obveznici vojne službe. Nedugo poslije toga vodstvo Skupine osniva u ljeto 1941. godine vojnu organizaciju pod nazivom Einsatzstaffel (ES), u kojoj su bili Nijemci od 18 do 45 godina. Na osnovi zakonskih odredaba Njemačka narodna skupina u NDH stvarala je u sastavu kopnene vojske Domobranstva lovačke bojne, a u sastavu Ustaške vojnice postrojbe Einsatzstaffela.⁶¹

⁵⁷ Usp. Jakob Strecker, Die »Agraria« Deutsche Zentral – Ein – und Verkaufsgenossenschaft als zentrale Warenvermittlungsstelle des deutschen Bauern, u: *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien 1943*, 153.–155.; isti, Die Bedeutung der »Agraria«, Deutsche Zentral-Ein-u. Verkaufsgenossenschaft Essegg, als genossenschaftliche Warenzentrale, u: *Die Jahre Genossenschaftswesen der Deutschen Volksgruppe im U. St. Kroatien*, 34–38.

⁵⁸ Opširnije: J. Strecker, Die Bedeutung der »Agraria«, 38.; L. Schumacher, nav. dj., 73.

⁵⁹ S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 69.

⁶⁰ O vojnim i poluvojnim postrojbama Njemačke narodne skupine u NDH: A. Miletić, Vojne formacije Folksdojčera u borbi protiv NOP-a na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH (1941–1944), 91.–115.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slavonien, Kroatien und Bosnien*, 398.–421.; Vladimir Geiger, Vojne i poluvojne postrojbe Njemačke Narodne Skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice [VDG Jahrbuch 1995, Njemačka narodnosna zajednica/Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1995.*, 159.–165.

⁶¹ Postrojbe Einsatzstaffela, kao odabranog i naoružanog dijela Deutschen Mannscharfta, prema naredbi vođe Skupine B. Altgayera od 12. siječnja 1942. godine, sastojale su se od jednog djelatnog i tri pripremna bataljuna; usp. Mladen Colić, Oružane formacije NDH u Slavoniji 1941–1945., *Zbornik*, 13, HISSB, Slavonski Brod, 1976., 225. Postrojbe Njemačke narodne skupine, bataljuni ES DM od travnja 1943. godine potpali su pod zapovjedništvo Dopunske komande Waffen-SS za jugoistok, tako da su postrojbe ES u Slavoniji svedene na stožernu stražu jačine jednog bataljuna (oko 150 ljudi); usp. AOS SRJ fond NDH, kut. 82, f. 57, d. 6; A. Miletić, Vojne formacije Folksdojčera u borbi protiv NOP-a na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH (1941–1944), 94.–98. M. Colić, nav. dj., 226. Nakon uključivanja postrojbi Einsatzstaffela u sastav pojedinih operativnih

Osnovni zadatak postrojbi Skupine bio je štititi interese Nijemaca u NDH, čuvati njemačka naselja od rastućih partizanskih snaga. Naoružanje Einsatzstaffela osiguravalo je Njemačko vojno zapovjedništvo od zaplijenjenog oružja bivše jugoslavenske vojske. Einsatzstaffel je na području kotara Đakovo imao u nekoliko mjesta dobro izvježbane jedinice, kao u Mandićevcu, Drenjskom Slatiniku, Pridvorju, Gašincima, Krndiji, Gorjanima, Drenju.⁶²

Svi ostali pripadnici Njemačke narodne skupine, starosti od 14 do 65 godina, još od travanjskih dana 1941. godine bili su uključeni u Mjesne zaštite (Ortsschutz) kao poluvojne postrojbe, ali bez nekog jačeg provedenog ustroja. Zadatak je Mjesnih zaštita bio stražarenje i ophodnja u mjestima s njemačkim stanovništvom i obrana od partizana. Od početka, odnosno od sredine 1943. godine Mjesne zaštite zamjenjuju Domovinske straže (Heimatawacht).⁶³

Unutar Njemačke narodne skupine osnovane su organizacije i savezi od kojih je najvažnija omladinska organizacija Deutschen Jugend, a obuhvaćala je organizacije muške i ženske omladine. Omladinske organizacije bile su ustrojene na vojnički način i dobivale su vojnu izobrazbu. U Đakovštini je Deutschen Jugend osnovan u svim mjestima u kojima je bilo više njemačke omladine.⁶⁴ Važna organizacija Njemačke narodne skupine bio je Savez njemačkih žena (Deutschen Frauenschaft), u kojoj su bile učlanjene sve žene starije od 21

dijelova Wehrmachta, Waffen-SS-a ili Domobranstva, stalne posade ostale su u najugroženijim naseljima; usp. Z. Krnić, S. Ljubljanović, C. Tomljanović, nav. dj., 31.; Opširnije: V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 410.–420.

⁶² S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 67. Dane Pavlica, Uspostava ustaške vlasti, u: D. Pavlica (ur.), *Od Podgorja do Paučja*, Skupština općine Đakovo i Centar za povijest Slavonije i Baranje Slavonki Brod, Đakovo, 1986., 12.

⁶³ U većim mjestima ustrojene su čete, vodovi i odjeljenja Heimatawacht, a u mjestima do dvadeset njemačkih obitelji ustrojenc su postaje. Momčad Mjesnih zaštita i Domovinskih straža nije bila uniformirana, izuzev zapovjednog kadra, ali su na rukavu (nadlaktici) nosili traku s kukastim križem (svastikom). Osnovno oružje Mjesnih zaštita i Domovinskih straža bili su puške i nož. Služba u tim poluvojnim postrojbama bila je obvezatna za sve pripadnike Njemačke narodne skupine i nitko nije mogao biti izuzet. Osnovu Mjesnih zaštita i Domovinskih straža sačinjavali su pripadnici Deutschen Mannschafta, Deutschen Frauenschafta i Deutschen Jugenda. Navedene postrojbe bile su podčinjene mjesnim i okružnim vodama, a oni njemačkim policijskim zapovjedništvima i postajama. Usp. V. Geiger, *Vojne i poluvojne postrojbe Njemačke Narodne Skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 164.

⁶⁴ S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 68. O ustroju i djelatnosti omladinske organizacije Deutschen Jugend najuputnije konzultirati: *Jugend am Werk. Jahresschrift der Deutschen Jugend. Zum 1. Landesjugendtag 1942*, Hrsg. von der Landesjugendführung der Deutschen Volksgruppe in Kroatien, S.l. /Osijek/, S.a. /1942./; Valentin Oberkersch, *Jugend an der Arbeit. Die Organisation der Deutschen Jugend u. ihre Tätigkeit*, u: *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien 1943*, Hrsg. Die Volksgruppenführung der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien, Esseg, S.a. /1942./, 57–61.

godinu i činile su opću Zajednicu njemačkih žena.⁶⁵ I ona je imala svoju organizaciju u gotovo svim mjestima Đakovštine. Osim tih organizacija, u Skupini su postojale društvene organizacije: Savez njemačkih učitelja, Savez njemačkih tehničara, Savez njemačkih radnika, Savez njemačkih vatrogasaca, Njemački lovački savez, Savez njemačkih činovnika i sl. Svi članovi Njemačke narodne skupine u Đakovštini čije su zanimanje i dužnosti vezani sa savezima obvezno su morali biti njihovi članovi.

Tijekom rata mnogi đakovštinski Nijemci poginuli su kao pripadnici vojnih i poluvojnih postrojbi Deutschen Mannschafta i Einsatzstaffela na teritoriju NDH, ili kao pripadnici SS-a na nekoj od europskih bojišnica, najviše na Istoku. Tisak Njemačke narodne skupine prepun je osmrtnica i imena poginulih. Do jeseni 1943. godine na Istoku (ruskoj bojišnici) poginulo je u SS postrojbama prema podacima Njemačke narodne skupine dvadesetak Nijemaca iz Đakovštine, a u borbama s partizanima u NDH više od šezdeset pripadnika DM i ES.⁶⁶

Partizanske akcije unijele su strah među njemačko stanovništvo u kotaru, te je ono tražilo zaštitu njemačkih vojnih snaga. Zbog učestalih partizanskih akcija, diverzija i napada na mjesne straže i jedinice Einsatzstaffela, vođa Skupine Altgayer 30. lipnja 1942. godine izdao je instrukcije za borbu protiv partizana.⁶⁷ Cilj instrukcija bio je na organiziran način spriječiti daljnje diverzije i napade na mjesta. Kao mjera poduzete su i ozbiljne akcije postrojba Wehrmachta i Einsatzstaffela. Okužno rukovodstvo Donja Drava u Osijeku, u izvješću o situaciji za lipanj 1942. godine, navodi da partizani već kontroliraju Slavoniju, da je situacija u NDH kritična i da su mjesne skupine Borovik, Podgorje, Ostrošinci, Drenjski Slatinik i Drenje ugrožene.⁶⁸ Od početka 1942. godine s pojačanjem partizanskih djelovanja s Papuka i Krndije, pojačane su njemačke mjesne posade u Pleternici, Čaglinu, Kutjevu, Našicama, Podgoraču, Slatiniku Drenjskom, Đakovu, Levanjskoj Varoši i drugim mjestima na širem prostoru Đakovštine i Brodskog Posavlja.⁶⁹

⁶⁵ O ustroju i djelatnosti Saveza njemačkih žena u NDH: Lissi Lehmann, Deutsche Frauenschaft, u: *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien 1943*, 54–56.

⁶⁶ Usp. Die Todesopfer der Deutschen Volksgruppe in Kroatien, u: *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe in Kroatien 1944*, S. p.; *Ihr Leben hiess Treue*, (Hrsg. Deutsche Volksgruppe in Kroatien, Deutsche Volkshilfe/, Essegg-Osijek, S.a. /1943./ Ilustrativan je u tom kontekstu i molitvenik objavljen 1943. godine: *Ich bete für die toten Krieger. Gebete für die Armen Seelen der im Kriege gefallenen*. Von P. Hermann Fischer S.V.D., Gekürzt Herausgegeben durch das St. Bonifatiuswerk für katholische Deutsche in der Diözese Djakovo, Druck Prva hrvatska tiskara, Osijek, S.a. /1943./.

⁶⁷ Usp. A. Miletić, Vojne formacije Folksdojčera u borbi protiv NOP-a na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH (1941–1944), 107.

⁶⁸ PASB, Zbirka kopija CPSB, kut. I-III-6, Izvještaj Okružnog vodstva Njemačke narodne skupine Donja Drava – Ilova, 29. VI. 1942.; Z. Krnić, S. Ljubljanović, C. Tomljanović, nav. dj., 59.

⁶⁹ D. Pavlica, Uspostava ustaške vlasti, 15. »Zbog stalnog prisustva jedinica NOV i POH na ovom području ustaške i domobranske posade, kao i jedinice Njemačke narodne skupine povukle su se u uporišta od kojih su najznačajnija bila u Levanjskoj Varoši i nešto manja u Musiću, Ovcari, Đakovačkoj Breznici. Ta su uporišta ometala

U partizanskim akcijama i prepadima tijekom rata, uza sve događaje, među njemačkim stanovništvom Đakovštine nema većih žrtava.⁷⁰

Protiv partizana na Psunju poduzeta je akcija 13. kolovoza 1942. godine. Bataljun »Ludwig von Baden«, sredinom kolovoza bio je na području Đakovštine u Drenjskom Slatniku, Mandićevcu i Pridvorju te jednim dijelom na požeškom području (Darkovac, Kula, Kutjevo, Kaptol...), gdje je bio razmješten bataljun »Prinz Eugen«.⁷¹ Vodstvo Njemačke narodne skupine za kotar Đakovo obavijestilo je 2. listopada 1942. godine vodstvo Skupine za okrug Donja Drava (Unterdrau) da su zbog ugroženosti od partizana prisiljeni iseliti pojedine mjesne skupine (Ortsgruppe), i to: Lapovci 40 obitelji, Trnava 27, Levanjska Varoš 17, Potnjani 35 i Podgorač (kotar Našice) 49 obitelji; kao i iz odjelnih punktova (Stützpunkte): Hrkanovci 5 obitelji, Lisnik 5, Đakovačka Breznica 4, Majar 14, Malo Nabrđe 7, Bračevci 17 i Budimci (kotar Našice) 11 obitelji.⁷²

U izvještaju Okružnog rukovodstva Donja Drava vodi Skupine od 10. rujna 1942. godine o situaciji u selu Drenju se navodi: »Upravnik mjesta i vođa skupine iz Drenja došao je okružnom načelniku i zamolio ga za pomoć, pošto partizani neposredno ugrožavaju selo. Ljude je već uhvatilo takvo panično raspoloženje da se oni, čiji muškarci moraju stupiti u SS jedinice, jednostavno iseljavaju i prevoze svoje stvari najbližim sunarodnjacima u okolici /.../.«⁷³ Otprilike u isto vrijeme iseljava se dio njemačkog stanovništva iz sela Pridvorje, Nabrđe i Drenjski Slatnik. Oni se privremeno nastanjuju u selima istočne Slavonije. Do kraja 1942. godine s područja kotara Đakovo iseljene su 162 obitelji.⁷⁴

Na području kotara Đakovo krajem 1942. godine prestale su aktivno raditi skupine u Lapovcima, Trnavi, Levanjskoj Varoši, Podgoraču, Potnjanima, Hrkanovcima, Breznici, Majaru, Malom Nabrđu, Bračevcima i Budimcima.⁷⁵

komiciranje po slobodnoj teritoriji od Podgorja do Paučja prema Slav. Brodu, dok su uporišta Drenje, Gašinci s posadama u Pridvorju, Mandićevcu i Drenjskom Slatniku, ometala veze prema sjeverozapadu.«; Zdenka Lakić, Razvoj narodnooslobodilačkog pokreta, u: D. Pavlica, *Od Podgorja do Paučja*, 26.-27.

⁷⁰ Usp. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band IV, Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito regime in der Zeit von 1944-1948, Hrsg. Donauschwäbische Kulturstiftung, München-Sindelfingen, 1994, za Đakovštinu vidi 926.-933., 935.-936., 946.-952., 955.-958.

⁷¹ A. Miletić, Vojne formacije Folksdojčera u borbi protiv NOP-a na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH (1941-1944), 108.

⁷² Usp. *Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji*, knj. III, HIS, Slavonski Brod, 1964., 520.; S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, 126.

⁷³ Z. Krnić, S. Ljubljanić, C. Tomljanović, nav. dj., 71.

⁷⁴ PASB, Zbirka kopija CPSB, kut. 1/II - 366, Zapisnik od 12. IX. 1942.; kut. 2/II-477, Spisak mjesnih grupa, uporišta koje ugrožavaju partizani i koja se iseljavaju; Z. Krnić, S. Ljubljanić, C. Tomljanović, nav. dj., 71.; Zdravko Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, *Zbornik*, 4, HIS, Slavonski Brod, 1966., 78.

⁷⁵ Z. Krnić, S. Ljubljanić, C. Tomljanović, nav. dj., 70.

Jačanjem i širenjem partizanskog pokreta u Slavoniji, napose od 1943. godine, ugroženost i nesigurnost njemačkog stanovništva i naselja u Đakovštini sve je veća.

Tijekom 1943. godine partizani poduzimaju šire akcije u Đakovštini. Od sredine godine partizanske djelatnosti se pojačavaju i napadi su sve učestaliji.⁷⁶ Krajem 1943. godine partizani napadaju neuspjelo (12.–15. XII.) Đakovo, zatim odstupajući napadaju i nakratko zaposjedaju selo Gorjane (17.–18. XII.).⁷⁷ Prema partizanskim izvorima, nakon žestokih borbi, 18. prosinca ujutro Gorjani su bili pod kontrolom Brodske brigade. Isti izvori navode mnogostruko veće gubitke neprijatelja. U završnim borbama »ubijen je i kapetan-zapovjednik posade u s. Gorjanima Vili Šlarb (Schlarb)« te spominju »dosta bogat plijen u odjeći i obući«, navodeći »bilo je tu i nedopustivog ogorčenja boraca koje se manifestovalo paljenjem seljačkih kuća«. ⁷⁸ Nakon tih događaja u Đakovštini, njemačko stanovništvo najugroženijih naselja (Gorjani, Tomašanci, Drenje, Drenjski Slatinik, Mandićevac, Pridvorje ...) evakuirano je u siječnju 1944. godine u sigurnije područje između Đakova i Vinkovaca.⁷⁹

Tijekom 1943. i 1944. godine mnoge mjesne skupine u Bosanskoj Posavini, Slavoniji i Srijemu samo su formalno postojale i djelovale, odnosno zbog situacije pasivizirale su potpuno svoju djelatnost. U Đakovštini u takvom je položaju bila, primjerice, skupina u Drenju.⁸⁰ Sa širenjem partizanskog pokreta, pripadnici Skupine gube moral, zahvaćaju ih strah i panika. O stvarnom stanju i raspoloženju stanovništva neposredno svjedoči izvješće mjesnog pročelnika Josefa Schlotzera i mjesnog seljačkog vođe Johanna Hahnera iz sela Pridvorja od 16. veljače 1943. godine. Uz opis stanja u selu, navode kako neki Hrvati govore otvoreno: »Švabe su se uvukle u g...⁸¹, ali ih mi iz toga nećemo izvući. Neka Švabi idu same na stražu, mi ne idemo«. ⁸² I slično.

Prema popisu mjesnih skupina za Okrug Donja Drava (Verzeichnis der Ortsgruppen des Kreises Unterdrau) od 28. kolovoza 1943. godine, na području Đakovštine postojale su njemačke skupine u Budrovcima (Ortsleiter Mathias Peller), Čajkovcima (Anton Armbruster), Đakovačkoj Satnici (Lorenz Dornstädter), Đakovačkim Selcima (Josef Sehn), Đakovu (Anton Bartenz), Drenju (Hans Gungl), Drenjskom Slatiniku (Franz Matuschek), Farkuševcima (Paul Kohler), Gašincima (Franz Graff), Đurdancima (Johann Fischer), Gorjanima (Mathias Geiger), Kešincima (Andreas Biermann), Krndiji (Johann Tremel),

⁷⁶ Opširnije: V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 427.–428. I tamo navedeni izvori i literatura.

⁷⁷ Opširnije: Nail Redžić Jamba, *25. brodska brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1976., 64.–75.

⁷⁸ Isto, str. 73.; usp. V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 427.

⁷⁹ V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 427.

⁸⁰ Z. Krnić, S. Ljubljanović, C. Tomljanović, nav. dj., 60.

⁸¹ Točkice u originalu.

⁸² MSO, Povijesni odjel, fasc. Izvještaji o akcijama partizana, razne izjave, zapisnici i sl. 1943.; A.Z.: GO/43-Sk/B. Betrifft: Ortschutz in Pridvorje. Essegg, den. 16. Feber 1943.

Lapovcima (Josef Mayer), Levanjskoj Varoši (Hans Hoffmann), Mandićevcu (Anton Geber), Mrzoviću (Toni Brandt), Pisku (Peter Schweitzer), Piškorevcima (Georg Goll), Potnjanima (Josef Nemeth), Pridvorju (Josef Schlotzer), Semeljcima (Josef Schweisgut), Širokom Polju (Franz Leicht), Tomašancima (Sepp Milla), Trnavi (Johann Jehn), Velikoj Kopanici (Josef Pfeiffer), Viškovicima (Filipp Reffli), Vrbici (Josef Morber), Vrpolju (Konrad Wilging), Vučevcima (Adam Fabing) i Vuki (Sepp Hoffmann).⁸³

Nakon jakih borbi za Podgorač i razbijanja njemačkih snaga kod Razbojišta i Bračevaca od 19. do 21. lipnja 1944. godine, štab 12. divizije NOVJ odlučio je napasti selo Krndiju. Napad na Krndiju otpočeo je 24. lipnja kasno navečer. Za taj napad od partizanskih snaga određena je Osječka NO brigada s jurišnom četom 18. NO brigade. Krndiju je prema partizanskim izvorima branilo oko 350 njemačkih vojnika. Oko sela i u selu bili su bunker, a uz to Nijemci su za obranu koristili pojedine tvrde zgrade, navodno i zvonik crkve. Borbe su bile izrazito jake. Do podneva 25. lipnja partizanima je uspjelo uništiti bunker kraj crkve, crkveni toranj i dva bunkera na istočnom raskrižju sela. Nakon što je Nijemcima stiglo pojačanje, partizani su se povukli preko Bračevaca i Potnjana za Kučance i Pridvorje.⁸⁴

Tijekom 1944. godine, širenjem partizanskog pokreta, ugroženost njemačkih naselja je sve izraženija. O tome svjedoče izvješća mjesnih skupina iz Mandićevca, Drenja, Drenjskog Slatinika, Gašinaca, Bračevaca, Levanjske Varoši, Piškorevca, Lapovaca, Trnave, Đurdanaca, Pridvorja, Krndije, Gorjana, Malog Nabrda, Forkuševaca i gotovo svih drugih mjesta naseljenih Nijemcima.⁸⁵

Kod slavonskih Nijemaca zapažalo se nezadovoljstvo obvezama koje su davali u ljudstvu i materijalu, angažiranjem u ratnim naporima Trećeg Reicha i NDH. Sve jače uvjerenje u propast nacizma i sve veće nezadovoljstvo ustaškim vlastima, kao i radom Skupine, mijenja raspoloženje i kod domaćih Nijemaca.

Bilo je i onih koji su počeli izbjegavati odlazak u vojsku, skrivajući se po selima i okolnim šumama (naročito s područja Osijeka i Đakova). Posebno su bili zabrinuti razvojem međunarodne situacije. Osim toga, bili su na udaru

⁸³ MSO, Povijesni odjel, fasc. Službeni listovi, odluke, naređenja; Verzeichniss der Ortsgruppen des Kreises Unterdrau.

⁸⁴ Usp. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom V, knj. 28., Borbe u Hrvatskoj 1944 godine, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1962., 368.-369., 502.-504., 583.-587.; Ivan Antonovski, *Borbena dejstva 6. korpusa NOVJ u Slavoniji (od sredine maja do kraja augusta 1944. godine)*, *Zbornik*, 3, HIS, Slavonki Brod, 1965., 60.-61.; O partizanskom djelovanju i borbama u Đakovštini vidi poglavlje: *Borbe u Đakovštini i Požeškoj kotlini*, 64.-69.

⁸⁵ Konzultirani napose: MSO, Povijesni odjel, fasc. Izvještaji o akcijama partizana, razne izjave, zapisnici i sl. 1943.; PASB, Zbirka kopija CPSB, kut. 104 (VGF, 3./II), kut. 106 (VGF, 5./II). Usp. *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948, Hrsg. Donauschwäbische Kulturstiftung, München-Sindelfingen, 1991., 760.-781.; ili (isto) izdanje pod naslovom: *Weissbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944-1948*, Hrsg. Donauschwäbische Kulturstiftung/Universitas, München, 1992., 760.-781.

partizanskih vojnih i političkih akcija, čime im se položaj svakodnevno pogoršavao.

Sudjelovanje Nijemaca u oružanim partizanskim postrojbama početkom rata je simbolično. Većina mladića njemačke narodnosti bila je već mobilizirana u postrojbe Njemačke narodne skupine.⁸⁶

Ustaška policija, na temelju ranije prikupljenih podataka, u ljeto 1941. godine hapsi sve poznate članove KPJ, SKOJ-a i simpatizere.⁸⁷ Svi uhapšeni su odvedeni u Osijek, odakle su trebali biti upućeni u logor, ali su ipak vraćeni u Đakovo i pušteni kućama, jer se očekivalo da će oni zbog većinom njemačkih prezimena (među ostalima: Barta, Hes, Freml, Engl, ...) pristupiti Njemačkoj narodnoj skupini.⁸⁸

Bilo je pojedinih pripadnika njemačke narodnosti s područja Đakovštine, koji su i aktivno sudjelovali u partizanskom pokretu (»S područja Đakovštine bio je neznatan broj Nijemaca u NOV, a rijetko je tko bio suradnik NOB-a.«).⁸⁹ I oni su kao i ostali slavonski Nijemci (uglavnom), upućivani u njemačku partizansku četu »Ernst Thälmann«, osnovanu u ljeto 1943. godine.⁹⁰ U njemačkoj partizanskoj četi je iz Đakovštine bilo nekoliko Nijemaca.⁹¹

⁸⁶ O Njemačkoj narodnoj skupini i partizanskom pokretu opširnije: Z. Krnić, S. Ljubljanić, C. Tomljanović, nav. dj., 67.–70.

⁸⁷ Početkom rata, organizacija KP u Đakovu imala je samo tri člana i bila je u istom sastavu kao i prije rata: Regal Vajs (Židov), Ivica Čajkovac (Hrvat) i Josip Barta (Nijemac). U malobrojnoj skojevskoj organizaciji nije bilo Nijemaca. Opširnije: S. Brlošić, Đakovo i okolica u 1941. godini, 878.; isti, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 70.; Kotar Đakovo. O političkim prilikama i radu komunista 1941. godine, *Prilog građi za historiju Narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941. godine*, HIS, Slavonski Brod, 1965., 23.–29.

⁸⁸ S. Brlošić, Đakovo i okolica u 1941. godini, 879.; isti, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 72.–73.

⁸⁹ S. Brlošić, Osnivanje narodnooslobodilačkih odbora na Đakovštini i oblici njihova rada, 98. Prema poznatim podacima, od đakovštinskih Nijemaca u partizanima je poginuo Đuro Feldres iz Bračevaca (rođen 1906., u partizanima od 1941., poginuo u prosincu 1944. na Papuku), Josip Barta iz Đakova (rođen 1901., u partizanima od 1943., poginuo 16. 3. 1943. u Ravnoj Gori), Ivan Eret iz Semeljaca (rođen 1923., u partizanima od prosinca 1944., poginuo u veljači 1945. kod Barča, Mađarska), Stjepan Hemi iz Vrbice (rođen 1916., u partizanima od 1943., poginuo 2. 7. 1944. kod Vrbice) i Stjepan Lipert iz Vrbice (rođen 1919., u partizanima od 1943., poginuo iste godine). Veći je broj njemačkih prezimena (Hes, Šel, Vesinger, Rudolf, Sajler, Majer, Antes, Volf,...) među poginulim partizanima koji su se iskazivali Hrvatima. Usp. S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 391.–416.

⁹⁰ O njemačkoj partizanskoj četi najuputnije konzultirati: Slavica Hrečkovski, Njemačka četa »Ernst Thälmann« u Jedinicama NOV i POJ u Slavoniji, *Zbornik*, 21/1, CDISB, Slavonski Brod, 1984., 331.–350.

⁹¹ Na osnovi raspoloživih podataka u četi »Ernst Thälmann« borili su se đakovštinski Nijemci: Franz Lutz, predratni komunist (u partizanima od 1943. godine). Njegovo ime nalazimo potpisano (među ostalima) u ime njemačkih partizana na letku (»Njemački vojnici, podoficiri i oficiri!«) upućenom u ljetu 1944. godine njemačkim vojnicima, dečascima i časnicima (»Franz Lutz, mehaničar iz Đakova, član Propagandnog odsjeka Narodnooslobodilačkog odbora za Slavoniju«) s pozivom da prijeđu na stranu

U izvještaju opunomoćeniku vođe SS u NDH Konstantinu Kammerhoferu od 17. prosinca 1943. godine Volksgruppenführer Altgayer je tvrdio »da su mladići koji su se priključili 'bandi Thälmann' svi do jednoga iz nacionalno ugroženih i zaostalih sela ili iz većih mjesta kao što su Osijek, Zagreb, Brod, Đakovo, u kojima su nacionalne granice veoma zbrisane, i pripadnici Narodne skupine izloženi tuđim utjecajima te dakle i ne predstavljaju nacionalno-politički besprijekoran element.«⁹²

Iseljavanje Nijemaca iz Đakova i Đakovštine krajem Drugog svjetskog rata

Početkom 1942. godine osnivaju se uredi za preseljavanje (i iseljavanje) pripadnika Skupine. Uz to imenovana je i komisija za preseljavanje.⁹³ Prema planu vođe Njemačke narodne skupine od 23. ožujka 1944. godine, iz kotara Đakovo je potrebno evakuirati 734 obitelji sa 3130 osoba.⁹⁴ Do kraja ožujka 1944. godine iz zapadne i srednje Slavonije evakuirano je u Srijem i istočnu Slavoniju oko 20000 Nijemaca iz oko 30 općina.⁹⁵ Proces preseljavanja (iselja-

NOVJ; usp. Slavica Hrečkovski, Dva letka upućena njemačkim vojnicima, podoficirima i oficirima s pozivom da pređu na stranu NOVJ u ljeto 1944., *Zbornik*, 21/1, CDISB, Slavonski Brod, 1984., 434.; S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945.*, 262. i 416. kao telmanovce navodi Nijemce Stjepana Hemija, Nikolu Liperta i Stjepana Liperta. Brlošić ih navodi kao borce njemačkog bataljuna (sic!). U literaturi se kao borac njemačke partizanske čete spominje i izvjesni Vilhelm Špicer, navodno iz sela Gorjana: (»/.../ među poginulima je bio i Vilhelm Špicer, kojeg su svi zvali Vili. Vili je bio iz sela Gorjana, a u partizane je došao poslije petnaestomjesečnog služenja u jedinicama Vermahta /.../«). Usp. Nail Redžić, *Telmanovci. Zapis o njemačkoj partizanskoj četi »Ernest Telman«*, Narodna armija, Posebna izdanja, Beograd, 1984., 26. Ime Vilhelma Špicera, a ni prezime Špicer, u Gorjanima nikad nije postojalo. Ne možemo ga naći ni u studiji Mirko Marković, *Selo Gorjani kraj Đakova. Razvoj naselja i kretanje stanovništva*, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. 46, JAZU, Zagreb 1975., ni u knjizi o tom selu njemačkih autora: Josef Werni, Konrad Reiber, Josef Eder, *Heimatbuch Tomaschanzi-Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien*, Donaueschwäbische Beiträge, Band 63, Ruit bei Stuttgart, 1974.; Opširnije: Vladimir Geiger, *Đakovštinski telmanovci, Đakovački vezovi. Prigodna revija*, Đakovo, 1989., 47.-49.

⁹² Usp. PASB, Zbirka kopija CPSB, kut. 1/II-182; S. Hrečkovski, Njemačka četa »Ernst Thälmann« u jedinicama NOV i POJ u Slavoniji, 345.

⁹³ Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, 77.

⁹⁴ PASB, Zbirka kopija CPSB, Slavonski Brod, kut. 3/II-144; Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, 82.

⁹⁵ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Hrsg. vom ehemaligen Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte, Weltbild Verlag, Augsburg, 1994³, 85E.; Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, 82.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 397.

vanja) njemačkog stanovništva iz najugroženijih područja i naselja trajao je sve do druge polovice 1944. godine. U Osijeku je osnovan Ured za iseljavanje (Evakuationsamt). Uz pomoć SS i ustaša Ured je detaljno razradio plan iseljavanja i njime rukovodio do kraja.⁹⁶

Konačna evakuacija Folksdojčera iz NDH započela je 16. rujna 1944. godine dostavljanjem proglasa i naređenja svim mjesnim rukovodstvima Njemačke narodne skupine, ili ovlaštenim osobama. Smisao evakuacije iz Slavonije i Srijema bio je da se Folksdojčeri evakuiraju kako ne bi ometali vojne operacije i sebe dovodili u opasnost.

Odluku o tome hoće li se iseliti potkraj rata ili neće u većini slučajeva nisu donosili sami Folksdojčeri. O tome su odlučivali rukovodstvo Njemačke narodne skupine i SS. Budući su mnogi izjavljivali kako ne žele napustiti kraj u kojem su rođeni, SS i rukovodstva Skupine poduzimali su razne mjere ne bi li iselili sve Folksdojčere. Putem tiska, letaka i proglasa upozoravali su da se na vrijeme pripreme za selidbu. U svojoj propagandi SS i rukovodstvo Skupine plašili su Folksdojčere osvetom komunista, partizana i Crvene armije. Koliko je sve to bilo opravdano, pokazat će razvoj događaja.⁹⁷

Za evakuaciju Folksdojčera angažirana su sva zaprežna vozila te je načinjen plan marša. Osiguranje marševskih kolona i zaštitu vršio je Heimatwacht. Prema planu najprije je vlakovima trebalo iseliti djecu, žene i starce. Međutim, odmah u početku iseljavanja od toga se odustaje.⁹⁸ S obzirom na povećanu angažiranost transportnih sredstava za potrebe fronta postojale su male mogućnosti za željeznički transport (koji je ujedino bio i nesiguran) ili prijevoz kamionima njemačkih izbjeglica. U takvim uvjetima formirane su kolone zaprežnih vozila, koje su se, izložene raznim nedaćama (kiši, zimi, udarima avijacije i sl.), usporeno kretale na sjever. U kolonama je bilo najviše žena i djece, a zbog nastojanja da se preveze što više namirnica i ostale robe najveći je dio izbjeglica morao ići pješice.⁹⁹

Tijekom listopada i studenoga 1944. godine najveći dio đakovštinskih Nijemaca napušta svoja ognjišta i odlazi organizirano u smjeru Reicha.¹⁰⁰ Evakuacija se odvijala linijom Osijek – Baranja – južna Mađarska (ispred Blatnog

⁹⁶ O preseljavanju (i iseljavanju) pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH opširnije: Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, 73.–88.; Antun Miletić, Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942–1944 godine, *Zbornik*, 12, HISS, Slavonski Brod, 1975., 15.–22.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien*, 387.–397.

⁹⁷ Vladimir Geiger, Ivan Jurković, *Što se dogodilo s Folksdojčerima? Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji*, Njemačka narodnosna zajednica/ Volksdeutsche Gemeinschaft, Zagreb, 1993., 53.

⁹⁸ Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, 83.

⁹⁹ V. Geiger, I. Jurković, nav. dj., 53.

¹⁰⁰ O iseljavanju njemačkog stanovništva po mjestima Đakovštine vidi: *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I, 760.–781.; ili izdanje: *Weissbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Ortsberichte 1944–1948*, 760.–781.

jezera) – Austrija.¹⁰¹ Pravci kretanja bili su različiti. Tako primjerice Tomašanci (veći dio) odlaze pravcem Osijek, preko Belja, Beremend, Siklos, Sellye, Szigetvar, Nemetlad, Nagybjom, Kiskomarom, Zalaapàti, Aranyod, Vasvar, Körmend, Rabafüzes, Heiligenkreuz, Fürstenfeld, Feldbach, Jagerberg, Weinbung, Leibniz, Gleinstätten, St. Martin i.S. do Deutschlandsberga u Austriji.¹⁰² Njemačko stanovništvo Semeljaca i Kešinaca evakuirano je 26. listopada 1944. godine pravcem Osijek, Baranja, Mohacs, Tolna, Paks, Sarszntmiklos, Marko, Simasag, Lutzmannsburg, Deutschkreuz, Sopron, Klingebach, Wiener Neustadt, Baden, Heiligenkreuz, Neumarkt, Linz, Klein München, Wels, Gmunden.¹⁰³ Krndija je evakuirana 25. listopada 1944. godine. Sličnim pravcem odlaze preko Osijeka i Donjeg Miholjca na Mađarsku prema Austriji. Najveći dio stigao je i smješten kao izbjeglice u okrugu Voitsberg u Štajerskoj.¹⁰⁴

O stanju u Đakovštini, i Nijemcima koji su otišli, njihovoj imovini, kao i onim malobrojnim koji su ostali svjedoči niz dokumenata i izvješća s kraja 1944. i početka 1945. godine.

U selu Mrzoviću nakon iseljavanja njemačkog stanovništva 29. listopada 1944. godine Mjesni NOO zaključuje da se stoka iseljenih Nijemaca preda na raspolaganje NOV.¹⁰⁵ Dva dana kasnije (31. X.) Mjesni N.O.O. donosi odredbu »da se sljedećeg dana pobiju psi iz iseljenih kuća« kao preventiva protiv širenja zaraze bjesnoće.¹⁰⁶ Nakon toga, 3. studenog »Odbor je zaključio da se izvrši popis i procjena žitarica u kućama iseljenih Nijemaca. Da se popiše preostala stoka, a ujedno i potrebe najsiromašnijih u stoki«, a sljedećeg dana (4. XI.) »Odbor je zaključio da se izvrši popis stvari u napuštenim trgovinama. Izvršen je popis sprežne stoke i popis žitelja sela Mrzović«. Nešto kasnije (8. XI.) »Odbor je zaključio i organizirao pečenje rakije od koma i vina iseljenih Nijemaca pošto se nesavjesni ljudi opijaju, obijaju podrume i prave nered«. Dana 10. studenog »Odbor je zaključio da se napuštene trgovine priključe zadrugi /.../«, itd.¹⁰⁷

U izvještaju o političkoj situaciji Okružnog komiteta KPH Brod 8. studenog 1944. godine u vezi sa povlačenjem glavnih njemačkih trupa, istaknuto je da »/.../napuštaju svoje kuće i svi oni koji su izrazito služili okupatoru. Tako su na primjer iz Đakova i Broda odselili svoje familije ustaški funkcioneri a dok s

¹⁰¹ Usp. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, 85E.

¹⁰² Usp. J. Werni, K. Reiber, J. Eder, nav. dj., 137.–138.

¹⁰³ Usp. Anton Utri, Johann Schnapper (Hrsg.), *Heimatbuch Semelzi und Keschinzi. Zur Erinnerung an unsere einstigen Heimatdörfer*, Hrsg. Komitee der Heimatortsgemeinschaften Semelzi und Keschinzi, Eigenverlag, Graz–Linz, 1992., 138.

¹⁰⁴ Usp. Matthias Stolz, *Krndija Heimatbuch. Slawoniendeutsches Dorf ausgelöscht*, Hrsg. Komitee der Heimatortsgemeinschaft Krndija, Graz, 1987., 231.–232.

¹⁰⁵ »Seljani su pomogli istjerati stoku pošto je prethodno bila organizirana otprema blaga (krava i svinja). Krava je bilo oko 100 kom., a svinja 180 kom. Blago je predano Kotarskom N.O.O. Vinkovci. Za isto blago nisu dobili nikakvu potvrdu.«; Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDA), fond NV-113/3585, Kotarski NOO Đakovo (tajništvo) 1944., Dnevnik rada ili dvadeset dnevno izvješće rada odbora N.O.O. sela Mrzović.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Isto.

druge strane svi domaći Nijemci iz svih sela i gradova sa našeg okruga upravo panički se iseljavaju i povlače skup sa Nijemcima, dok svu svoju imovinu ostavljaju, a sobom uzimaju samo ono što im je najnužnije kao i prevoznu stoku.¹⁰⁸

U izvješću upravitelja škole u Đakovačkim Selcima od 18. studenog 1944. godine Prosvjetnom odsjeku Kotarskog NOO Đakovo napomenuto je da u selu postoje dvije škole: hrvatska i njemačka, ali da druga 1944./45. godine nije proradila niti sada radi.¹⁰⁹ U dopisu uprave osnovne škole u Semeljcima od 6. prosinca 1944. godine Prosvjetnom odsjeku Kotarskog NOO Đakovo navodi se da se među 120 učenika ima i šestero djece njemačkih roditelja koji su ostali. Naglašavaju da njemačka djeca školu polaze privremeno te da su se djeca njemačkih roditelja prije nekoliko dana javila da žele polaziti školu.¹¹⁰

Politički izvještaj Kotarskog komiteta KPH Đakovo 1. prosinca 1944. godine, naglašava: »/.../bio je problem istjerati neprijateljske familije Nijemaca i ustaša, što je već do sada skoro u potpunosti učinjeno. Narod je to gledao nejasno i zauzimao pomirljiv stav, ali kad smo im objasnili razumjeli su, dok u selu Bračevcima narod je branio ustaške familije, samo radi toga što se boje upada neprijatelja i osвете na partizanskim familijama, zbog toga je dolazilo do intervencije, za iste. Iseljavanje Njemačkih familija nije narod protestirao i narod odobrava i tako je izvršen izgon Njemačkih familija na Opć. Bračevci. U selu Bračevcima 4 Njemačke, 1 ustaška familija, u selu Bučju 1 Njemačka familija, u Potijanima 7 Njemačkih familija. Na Opć. Drenje istjerane su neke ustaške, Njemačke i Mađarske familije. U selu Kučancima, Drenju i Preslatinima. /.../«.¹¹¹

Indikativno je da Nijemci koji su krajem 1944. godine ostali i nisu se iselili nerado prilaze partizanskom pokretu,¹¹² o čemu svjedoči i izvještaj OK KPH Brod početkom prosinca 1944. godine.¹¹³ Izvještaj o političkoj situaciji Okružnog komiteta KPH Brod 8. siječnja 1945. godine navodi slično uz napomenu: »Jedan dobar dio Njemaca kao i Mađjara istjerali smo iz đakovštine međutim od kako je banda ponovno počela kontrolisati taj teritorij vratili su se mnogi iz Đakova natrag«.¹¹⁴

¹⁰⁸ HDA, fond KP-164/6437; Okružni komitet KPH Brod, br. 198. dana 8. XI. 1944. g., Izvještaj Politička situacija.

¹⁰⁹ HDA, fond NV-113/3592, Kotarski NOO Đakovo, Prosvjetni odsjek, 1944. XII. 6.

¹¹⁰ Isto.

¹¹¹ HDA, fond KP-165/6719; Kotarski komitet KPH Đakovo, 1. XII. 1944. Okružnom komitetu KPH Brod, Politički izvještaj.

¹¹² Među partizanskim vojnim i političkim rukovodiocima u Đakovštini nije bilo Nijemaca, izuzev Hrvata njemačkog prezimena (Gabro Hes, Đuro Lutring, Đuro Šel, Anđelko Valter). Usp. S. Brlošić, *Đakovština u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941–1945.*, 417.–432.

¹¹³ PASB, Zbirka kopija CPSB, fond CK KPH, 23/I, 43/266; Izvještaj OK KPH Brod od 2. XII. 1944. O izbjegavanju obveze Slovaka, Mađara i Nijemaca prema NOP-u; Ana Vazdar, Narodni front na području Slavonije u poratnim godinama, *Zbornik*, 18/1, HISB, Slavonski Brod, 1981., 92.

¹¹⁴ HDA, fond KP-164/6549; Okružni komitet KPH Brod, br. 4. dana 8. I. 1945. g., Izvještaj Politička situacija.

Prema izvještaju Odjela narodnog gospodarstva Oblasnog NOO-a za Slavoniju od 14. prosinca 1944. (inž. Dragan Capek, šef Poljoprivrednog odsjeka) »/.../svi neprijateljski elementi Nijemci, Mađari, ustaše iseljavaju se sa svojih posjeda na neoslobodenom teritoriju, znajući da će taj teritorij doći uskoro pod našu vlast. To se događa naročito u istočnoj Slavoniji, u kotarima Đakovo i Osijek. Površina te napuštene zemlje povećava se iz dana u dan. Tako su npr. u mjesecu studenom iseljeni Nijemci napustili u kotaru Đakovo u 18 sela 17 886 jutara zemlje, a još će biti napušteno jedno selo (Krndija) sa 3 160 jutara.«¹¹⁵ Izvještaj o političkoj situaciji Okružnog komiteta KPH Brod 2. prosinca 1944. godine, navodi: »U izgonu Nijemaca sa našeg okruga moglo se primjetiti i da je dobar dio od njih sa veseljem odlazio, dočim iz nekih sela na đakovčakom kotaru kao na pr. iz sela Kešinaca i Gašinaca nisu htjeli da se odazovu na poziv da idu u Njemačku, već naprotiv stalno su bježali pred gestapovcima i skrivali se samo da ne idu u Njemačku. Ovih dana smo istjerali švabe iz sela Gašinaca, te kada smo im mi pokupili spregu i ostalo bili su upućeni u Đakovo, međutim drugi dan isti su se vratili i izjavljuju, da radije vole poginuti u svojoj kući nego da idu u Njemačku, ali i pored toga mi smo nastavili sa njihovim izgonom bez obzira htjeli oni ići ili ne.«¹¹⁶ Okružni NOO Slavonski Brod negdje početkom 1945. godine izvještava: »Na oblasti Slavonije nalazi se do danas prema približnim podacima 20 000 k. j. napuštenih oranica, isto toliko livada i nekoliko stotina k.j. voćnjaka, vinograda i vrtova. Broj napuštenog zemljišta svakim se danom sve više povećava uslijed odlaska banditskih familija /.../«¹¹⁷

Krajem rata, u proljeće 1945. godine u Slavoniji su zemljišne površine bez vlasnika i obrađivača prilično velike.¹¹⁸ Najvećim dijelom bili su to njemački posjedi. Najviše napuštenih posjeda od strane Nijemaca u istočnoj je Slavoniji (kotari: Đakovo, Osijek, Valpovo, Vinkovci, Vukovar), ukupno 6162 posjeda sa 49.172 ha. Od toga je najveći broj njemačkih posjeda u kotaru Đakovo. Napušteno je u 19 sela 1400 posjeda (odnosno, otišlo je toliko »familija«) s površinom 12.111 ha.¹¹⁹

Stanje u Đakovštini neposredno nakon rata ilustriraju dnevničke zabilježke Artura Starca iz svibnja 1945. godine. U kotaru Đakovo bilo je tada 33000 jutara napuštenih oranica (ili jedna trećina svih oranica). Većina tog zemljišta, navodi Starc, napustili su Nijemci. Napose, naglašava da je mnogo napuštenog

¹¹⁵ Artur Starc, Iz dnevnika: O boravku u Slavoniji 1945. godine, *Slavonski povijesni zbornik*, 24/1–2, CPSPB, Slavonski Brod, 1987., 207.

¹¹⁶ HDA, fond KP–164/6497; Okružni komitet KPH Brod, br. 218, dana 2. XII. 1944., Izvještaj Politička situacija.

¹¹⁷ HDA, fond NV–113/3579, Uputstva Okružnog NOO Brod za organizaciju obrađivanja napuštenih i nenapušteneh zemljišta.

¹¹⁸ O poratnim gospodarskim prilikama u Slavoniji i Đakovštini vidi: Zdravko Tomac, Privreda Slavonije 1945. godine (Prilog procjenjivanja ratnih šteta u privredi Slavonije), *Zbornik*, 5, HIS, Slavonski Brod, 1967., 77.–109.

¹¹⁹ HDA, fond Ostavština dr. Zdravka Šantića, kut. 2, Elaborat za Predsjedništvo Narodne vlade Hrvatske, 25. IV. 1945.; usp. Marijan Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945–1948.*, Školska knjiga/Stvarnost, Zagreb, 1990., 29. Maticka navodi da su napuštene zemljišne površine bile »velikim dijelom posjedi njemačkih državljana« (sic!).

zemljišta u općinama Krndija i Gorjani. Uz to, šest veleposjeda (pustara) je napušteno i bez vlasnika.¹²⁰

Ostali su mahom Nijemci koji se nisu smatrali odgovornima za zbivanja tijekom rata, očekujući da će se nakon završetka rata vratiti njihovi susjedi, prijatelji i rodbina.¹²¹ Većina nije ni mogla pretpostavljati da bi im se mogao dogoditi fatum kolektivne krivnje.¹²²

S U M M A R Y

THE GERMANS OF THE ĐAKOVO AREA IN THE SECOND WORLD WAR

The article discusses the history, activity, and role of the German minority (Volksdeutsche) in the Đakovo area during the Second World War (1941–1945). Along with Croats, Germans were the most numerous inhabitants of the region. On the basis of archival sources, newspapers, and literature, the author deals mainly with the political, legal, economic, cultural, and military history of the German community in the Đakovo area in the Independent State of Croatia. Special attention is paid to the relations between the local Germans and Croats, but relations with other ethnic groups are not excluded. The author emphasizes the issue of the expulsion of the Germans, and their subsequent fate at the end of the War.

¹²⁰ Usp: A. Starc, nav. dj., 207.–208.

¹²¹ O broju evakuiranih i poginulih Nijemaca iz zemalja jugoistočne Europe ujesen 1944. i godina koje su slijedile u izvještajima, kao i u istraživačkim radovima koji su kasnije nastali, zabilježeni su različiti podaci. U izvještajima njemačke provenijencije podaci se znatno razlikuju od onih koji su navedeni u dokumentima zemalja iz kojih su Folksdojčeri iseljavani. Nesigurnim i dosta različitim podacima pridonose objektivne poteškoće, jer su sačuvani vrlo oskudni fondovi izvornog arhivskog gradiva. O egzodusu Nijemaca europskog jugoistoka, Jugoslavije i Hrvatske, brojna je literatura. Najuputnije konzultirati: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien, Düsseldorf 1961¹, München 1984², Augsburg 1994³; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band I–IV, München–Sindelfingen, 1991–1995.; V. Oberkersch, *Die Deutschen in Syrien, Slowanien, Kroatien und Bosnien*, 461.–472. Od radova na hrvatskom jeziku vidi: Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutsche) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, 73.–88.; A. Miletić, Preseljenje i evakuacija Folksdojčera iz Srijema i Slavonije 1942–1944 godine, 15.–22. Tu nalazimo i podatke za Đakovo i Đakovštinu s uputom na najvažnije izvore i literaturu.

¹²² V. Geiger, I. Jurković, nav. dj., 59. Vladimir Geiger, Položaj njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji (s posebnim osvrtom na razdoblje nakon Drugog svjetskog rata), *Historijski zbornik*, god. XLVI, Zagreb, 1993., 178. Partizanska i komunistička propaganda uvjeravala je tijekom rata njemačko stanovništvo da je stav NOP-a prema Nijemcima isti kao i prema Srbima i Hrvatima. Nijemce su uvjeravali da će odgovornost snositi samo oni koji su sudjelovali u zločinima. Skupina je pak putem propagande uvjeravala Nijemce potpuno suprotno; usp. Z. Krnić, S. Ljubljanović, C. Tomljanović, nav. dj., 72.; Z. Krnić, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutsche) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, 86.